

Η δύναμη του χρήματος: Αγοραίος έρωτας στην αρχαία Ελλάδα*

Μανόλης Ι. Στεφανάκης**

Περίληψη

Ο αγοραίος έρωτας κατά την αρχαιότητα συνδέθηκε στενά με τη νέα μορφή χρήματος που εμφανίστηκε στις αρχές του 6ου αιώνα, το νόμισμα. Η αρχαία ελληνική γραμματεία βρίθει αναφορών τόσο για τις διαφορετικές κατηγορίες εκπορνευόμενων ατόμων, όσο και για το κόστος της εκπόρνευσης, κατά περίπτωση. Η μαρτυρία της αττικής αγγειογραφίας των αρχών του 5ου αιώνα και η σύγχρονη νομισματική μαρτυρία, σε συνδυασμό με τις φιλολογικές πηγές καταδεικνύουν τα τέλη του 6ου και τις αρχές του 5ου αιώνα ως την περίοδο έναρξης και παγίωσης της αγοράς ερωτικών υπηρεσιών με νόμισμα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεγάλη ποικιλία και η απόκλιση των τιμών του αγοραίου έρωτα κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους, ενώ οι συσχετισμοί του με το χρήμα ενέχουν κοινωνικούς συμβολισμούς και προεκτάσεις.

Πολλάκις τὰ κατ' ὄβολον μετὰ πολλῶν πόνων
συναχθέντα χρήματα κατὰ τὸν Ἀρχίλοχον
εἰς πόρνης γυναικὸς ἔντερον καταρρέει

(Αἰλιανός, *Ποικίλη Ἱστορία*, 4.14, 1-3,
παραπέμποντας στον Αρχίλοχο, των μέσων του 7ου αιώνα)

* Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στους: καθηγητή Σταύρο Περεντίδη, δρ. Νίκο Λίτινα, δρ. Σπύρο Συρόπουλο και δρ. Δημήτρη Παλαιοθόδωρο για τις χρήσιμες συζητήσεις και εύστοχες παρατηρήσεις τους σε διάφορα θέματα. Επίσης, στην κ. Αθηνά Λιόλιου για τη σημαντική βοήθειά της κατά τη συγγραφή της εργασίας. Όλες οι χρονολογίες είναι π.Χ. εκτός κι αν σημειώνεται διαφορετικά. Για τις παραπομπές σε αρχαία κείμενα χρησιμοποιήθηκε η έκδοση 1999 της ηλεκτρονικής συλλογής αρχαίων κειμένων *Thesaurus Linguae Graecae*, εκτός κι αν σημειώνεται διαφορετικά.

** Ο Μανόλης Ι. Στεφανάκης είναι λέκτορας της Κλασικής Αρχαιολογίας στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Αιγαίου.

Δυο «αόρατες» δυνάμεις

Η φράση του σχολιαστή του Θεοκρίτου «οί ἐρῶντες χρυσῶ πείθουσι τὸ ἐρώμενον»¹ αποτελεί μια από τις πιο σαφείς αναφορές σε δύο, ανέκαθεν στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους, εξουσίες της ψυχικής και υλικής φύσης του ανθρώπου. Ο έρωτας και το χρήμα ή το χρήμα και ο έρωτας αποτέλεσαν κατά την ελληνική κλασική αρχαιότητα² ένα δίδυμο που κανείς μπορεί να συναντήσει σε διάφορες εκφάνσεις του καθημερινού βίου: Σε επίπεδο πραγματικό, το οποίο σχετίζεται με τον πληρωμένο, αγοραίο, έρωτα. Σε επίπεδο ιδεολογικό, όπου η ποιότητα του αγοραίου έρωτα (εταίρα-πόρνη) είναι ανάλογη με την ποιότητα του χρήματος (πολύτιμο μέταλλο-νόμισμα) και κατ' επέκταση διαχωρίζει τις τάξεις των πολιτών (αριστοκρατία/συμπόσιο – λαός/αγορά). Και βέβαια σε επίπεδο καλλιτεχνικό, όπου είτε ο φτερωτός θεός καλείται να σηματοδέψει νομίσματα ως εικονογραφικός τύπος ή νομισματικό σύμβολο, είτε η γενικότερη παράσταση έχει ερωτικό περιεχόμενο³.

Η δύναμη του έρωτα, από τη μια, ως η πλέον αρχέγονη δύναμη κατά τους κλασικούς Έλληνες και ως «αόρατη» εξουσία, έχει επίδραση στο νου, την ψυχή και το σώμα⁴. Ήδη παντοδύναμος στον Τρωικό πόλεμο, όπως περιγράφεται από τον Όμηρο⁵, ο έρωτας έχει τη μεγαλύτερη δύναμη στις θεϊκές και ανθρώπινες υποθέσεις στην αρχαία Ελλάδα κατά τον Ευριπίδη⁶. Πολλοί βασιλείς έφτασαν ακόμη και στην ιεροσυλία για το χατίρι πορνών⁷, ενώ δεν μπόρεσαν να του αντισταθούν ούτε οι ίδιοι οι θεοί⁸. Πέρα όμως από τον ιδεατό, συναισθηματικό έρωτα, και στην ίδια την ερωτική πράξη η σεξουαλική διείσδυση σχετίζεται άμεσα με την εξουσία και την κυριαρχία⁹.

Τα νομίσματα, από την άλλη, «πιστά όσο και άπιστα, δε γνωρίζουν θεό. Και εξαγοράζουν συνειδήσεις, επιβραβεύουν την άμιλλα, προδίδουν λαούς, αποτιμούν την ελευθερία, δίνουν σάρκα και οστά στη δύναμη»¹⁰. Αυτή η νέα δύναμη, που αναδύθηκε στις αρχές του 6ου αιώνα στον χώρο του Αιγαίου, το νόμισμα, σε όλες του τις εκφάνσεις έχει απασχολήσει και συνεχίζει να απασχολεί πολλούς μελετητές¹¹, ενώ καθόλου τυχαία έχει χαρακτηριστεί ως «αόρατη» εξουσία, με βάση μια ερμηνεία του χωρίου του Πλάτωνα, σύμφωνα με το οποίο ο τύραννος της Λυδίας Γύγης, είχε στην κατοχή του ένα δακτυλίδι το οποίο μπορούσε να τον κάνει αόρατο και χάρη σε αυτό να έχει απόλυτη εξουσία¹².

Η δύναμη του χρήματος και η αγάπη για εύκολο πλουτισμό, ώθησε κατά την αρχαιότητα πολλά άτομα να πουλήσουν το σώμα

τους και τις ερωτικές τους υπηρεσίες σε όποιον πλήρωνε, δίνοντας στον «αγοραστή» τη δύναμη να κατευθύνει μονομερώς την σχέση¹³. Από την άλλη πλευρά ωστόσο, η εκμετάλλευση του ερωτισμού και η υπόσχεση σαρκικών απολαύσεων οδήγησε πολλούς στην αλόγιστη κατασπατάληση χρήματος φτάνοντάς τους μέχρι και την οικονομική καταστροφή, γεγονός το οποίο τονίζεται ιδιαίτερα στην αρχαία ελληνική γραμματεία¹⁴.

Πέραν των οικονομικών όμως επιπτώσεων, καταστροφικές θεωρήθηκαν και οι οικονομικές συνέπειες του έρωτα για το σώμα και την ψυχή: «τις ωφελείσθαι δύναται, χρήματα είναι ει γούν τις χρωτο τῷ ἀργυρίῳ ὥστε πριάμενος οἶον ἑταίραν διὰ ταύτην κάκιον μὲν τὸ σῶμα ἔχει, κάκιον δὲ τὴν ψυχὴν, ἀκίον δὲ τὸν οἶκον, πῶς ἂν ἔτι τὸ ἀργύριον αὐτῷ ὠφέλιμον εἴη;»¹⁵.

Για τους λόγους αυτούς ο αγοραῖος έρωτας, και η πορνεία στην κλασική Ελλάδα αντιμετωπίστηκαν γενικότερα αρνητικά¹⁶, διαχωριζόμενοι από τον αγνό έρωτα¹⁷, ωστόσο σε θεωρητικό πάντα επίπεδο, γιατί, όπως θα φανεί παρακάτω, ο πληρωμένος έρωτας αποτέλεσε αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής, υποστηριζόμενος τόσο από την πολιτεία, όσο και από το ιερατείο.

Πουλώντας και αγοράζοντας την ηδονή

1. Οι εκπορνευόμενοι

Μια μεγάλη ομάδα ατόμων στην αρχαϊκή και κλασική Ελλάδα¹⁸ κερδίζουν χρήματα εκπορνευόμενοι, πουλώντας τον χρόνο τους, το κορμί τους και προσφέροντας ερωτική πράξη. Άλλοι καταφεύγουν σ' αυτό για λόγους βιοποριστικούς, άλλοι εξαναγκάζονται, άλλοι το ασκούν οικειοθελώς (από πάθος) και άλλοι, τέλος, για λόγους θρησκευτικούς.

Αναγκαστικά και/ή βιοποριστικά εκπορνεύονται οι παρακάτω κατηγορίες:

α) *Πόρνες*: Η λέξη πόρνη προέρχεται από το ρήμα *πέρνημι* (πουλάω) και περιγράφει την εμπορική συναλλαγή που αποσκοπεί στην ανακούφιση μιας ανάγκης¹⁹, ενώ ως πόρνη κατά την αρχαιότητα χαρακτηρίζεται μια γυναίκα του δρόμου ή μια ένοικος οίκου ανοχής, η οποία παρέχει σεξουαλικές υπηρεσίες έναντι αμοιβής σε μεγάλη και ανώνυμη πελατεία²⁰. Οι πόρνες δεν έχουν το δικαίωμα επιλογής πελάτη αλλά δίνονται στον «βουλόμενον», και

σε αντίθεση με τη γοητεία και το ρομαντισμό που προσφέρουν οι εταίρες (βλ. παρακάτω, δ), ετούτες προσφέρουν ψυχρά και αποκλειστικά ερωτικές υπηρεσίες²¹.

Αρκετές πόρνες, όπως και οι εταίρες, γνωστές σε μας σήμερα κυρίως από την αττική λογοτεχνία και τέχνη²², προέρχονταν από την τάξη των μετοίκων, έρχονταν στην Αθήνα αυτοπροαίρετα και προκειμένου να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους εμπορεύονταν το μόνο πράγμα που τους ανήκε, το κορμί τους. Οι περισσότερες ωστόσο ήταν δούλες που αξιοποιούνταν ως πηγή εισοδήματος από τους κυρίους τους, καθώς η εξώθησή τους στην πορνεία για κέρδος ήταν θεμιτή και διατίθεντο σε ιδιωτικούς οίκους ανοχής. Οι οίκοι αυτοί ανήκαν σε πολίτες, είτε ξένους, ακόμη και ξένες, όπως για παράδειγμα η Νικαρέτη²³. Υπάρχουν ακόμη και οι πόρνες του δρόμου και της υπαίθρου²⁴.

Οι πόρνες πλήρωναν πορνικόν τέλος στην πολιτεία, κάτι το οποίο τις νομιμοποιούσε ως επαγγελματίες²⁵.

Ο Σόλωνας ήταν ο πρώτος που θέσπισε επίσημα τον θεσμό του οίκου ανοχής στην Αθήνα, στις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ., ώστε κάθε πολίτης, άσχετα με την οικονομική του κατάσταση να μπορεί να απολαύσει μια πόρνη²⁶.

β) *Πόρνοι*: Πόρνος θεωρείται εκείνος ο οποίος πουλάει το κορμί του σε όποιον το ζητήσει για χρήματα²⁷. Στην Αθήνα και τον Πειραιά υπήρχαν και ανδρικά πορνεία, τα οικήματα, όπου εκδίδονταν βασικά δούλοι και αιχμάλωτοι πολέμου²⁸. Εκεί, κατά τον Αισχίνη, οι πόρνοι επιδείκνυαν το εμπόρευσμά τους σε αναζήτηση πελατών, μέσα ή μπροστά στο σπίτι ή το νοικιασμένο δωμάτιό τους²⁹. Όπως και οι πόρνες και αυτοί ήταν καταγεγραμμένοι σε καταλόγους και υποχρεούνταν στην καταβολή του πορνικού τέλους³⁰.

γ) *Παίδες*: Πρόκειται για παιδιά μικρής ηλικίας, τα οποία είτε είναι σκλάβοι, είτε εκπορνεύονται από την οικογένειά τους έναντι ποσού το οποίο καρπώνεται σε κάθε περίπτωση ο κύριος/κηδεμόνας τους³¹. Όπως και οι πόρνες και οι πόρνοι δεν έχουν το δικαίωμα επιλογής του παιδεραστή πελάτη.

δ) *Εταίρες*: Οι εταίρες είναι πόρνες ανώτερης τάξης, «συνοδοί» σε πολλές περιπτώσεις, που στηρίζονται σε έναν ή περισσότερους άνδρες, τους συνοδεύουν στα συμπόσια και υπηρετούν τις σεξουαλικές τους επιθυμίες³². Βρίσκονται πιο κοντά στις συζύγους παρά στις πόρνες καθώς έχουν την δυνατότητα της επιλογής με ποιόν θα κοιμηθούν, συνήθως με όποιον καταφέρει να τις πείσει³³. Κατά τον Αντιφάνη ίσως οι γυναίκες που έχουν χάσει

ολόκληρη την οικογένειά τους να μπορούσαν να επιλέξουν να γίνουν εταίρες³⁴.

Πολλές εταίρες ελέγχονται από πορνοβοσκούς και ενοικιάζονται σε πλούσιους πελάτες αντί υψηλής αμοιβής, άλλες «δουλεύουν» ανεξάρτητες προάγοντας οι ίδιες των εαυτό τους και ελέγχοντας οι ίδιες τα υψηλά έσοδά τους. Αρκετές από αυτές τις τελευταίες συντηρούνταν στην μεγάλη ζωή από πλούσιους άνδρες, ως ερωμένες και παλλακίδες³⁵. Πολλές εταίρες, τέλος, κέρδισαν την ελευθερία τους εξαγοράζοντάς την με τα κέρδη τους ή με χρήμα των εραστών τους³⁶.

ε) *Ελεύθερες γυναίκες* ασκούν πορνεία περιστασιακά, για λόγους ανωτέρας βίας όπως:

1. Για συγκέντρωση προίκας³⁷: Σε πολλές περιοχές του αρχαίου κόσμου παραδίδεται το έθιμο σύμφωνα με το οποίο κορίτσια σε ηλικία γάμου εκπορνεύονται για να συγκεντρώσουν την προίκα τους και να παντρευτούν³⁸. Αν και αυτό το έθιμο, δεν χαρακτηρίζει τους Έλληνες κάτι αντίστοιχο ήταν επίφοβο να συμβεί και στην Αθήνα, όπως υπαινίσσεται ο Δημοσθένης: οι πολίτιδες που δεν έχουν πλούσιους οικείους και συγγενείς για να τις προικίσουν ήταν πιθανόν να καταλήξουν πόρνες³⁹.

2. Σε στιγμές εκτάκτου ανάγκης: Σε αυτές τις περιπτώσεις η εκπόρνευση είναι προϊόν ανωτέρας βίας για την επιβίωση του ατόμου και των συν αυτώ. Παράδειγμα αποτελούν οι Λοκροί, οι οποίοι σε κρίσιμες στιγμές πολέμου εκπόρνευαν τις θυγατέρες τους στο ναό της Αφροδίτης⁴⁰.

Βιοποριστικά και/ή από πάθος ασκούν την πορνεία οι:

στ) *Εταίροι*: οι λέξεις *εταίρησις*, *εταρεία*, *εταιρείν*, *εταιρίζεσθαι* σήμαιναν αρχικά την ανδρική φιλία, αργότερα τις πολιτικές λέσχες και τέλος την πορνεία των ανδρών. Στην κατηγορία των *εταιρηκότων* ανήκουν ελεύθεροι άνδρες που ασκούν την πορνεία είτε βιοποριστικά είτε από πάθος και οι οποίοι συντηρούνται από έναν, λίγο-πολύ, σταθερό εραστή⁴¹. Αυτό που κάνει έναν εταίρο να ξεχωρίζει από έναν πόρνο είναι ότι ο δεύτερος δίνεται σε πολλούς άντρες χωρίς διακρίσεις⁴². Η δραστηριότητα του «εταιρίζεσθαι» με την έννοια της εκπόρνευσης ήταν κάτι μη αποδεκτό για τον δήμο των Αθηναίων, όπως φαίνεται από τον λόγο του Αισχίνη, *Κατά Τιμάρχου*⁴³. Είναι πιθανόν, όχι όμως επιβεβαιωμένο, ότι και οι εταιριζόμενοι υπόκειντο σε φορολόγηση⁴⁴.

Τέλος, αναγκαστικά ή από θρησκοληψία εκπορνεύονται σε ιερά οι παρακάτω κατηγορίες:

ζ) *Ιερόδουλες*: Οι ιερόδουλες είναι γυναίκες που υπηρετούν

στο ναό ως σκλάβες, είτε επειδή έχουν ταχθεί, είτε γιατί έχουν έρθει με τη θέλησή τους και η πορνεία που ασκούν είναι σε μόνη επαγγελματική βάση⁴⁵. Μοναδική Ελληνική πόλη με βεβαιωμένη ιεροδοουλία είναι η Κόρινθος, όπου το ιερό της Αφροδίτης στην Ακροκόρινθο είχε πάνω από 1000 ιερόδουλες στα χρόνια του Στράβωνα⁴⁶.

η) *Ιερές πόρνες*: Η Ιερά Πορνεία, σε αντιδιαστολή με την Ιεροδοουλία, ασκείται από γυναίκες ελεύθερες, που δεν ανήκουν στο ναό μα που έχουν ταχθεί να εκπορνευτούν μέσα στα ιερά, προς όφελος των ναών, για ένα συγκεκριμένο διάστημα ή για μια φορά στη ζωή τους⁴⁷. Πρόκειται για περιστασιακή εκπόρνευση που υπαγορεύεται συνήθως από το εθιμικό δίκαιο ορισμένων περιοχών, εκτός, όμως, Ελλαδικού χώρου. Αυτές οι περιπτώσεις, μάλλον, δεν πρέπει να χαρακτηρίζονται ως πορνεία⁴⁸.

2. Το κόστος της εκπόρνευσης

Το κόστος της εκπόρνευσης ποικίλει ανάλογα με την κατηγορία στην οποία ανήκει το εκπορνευόμενο άτομο, και φυσικά ανάλογα με την περιοχή και την εποχή, ενώ οι υπηρεσίες του αγοραίου έρωτα φαίνεται να εξαγοράζονται με δύο τρόπους: την προσφορά δώρου ή την πληρωμή σε νόμισμα.

Πληρωμή σε είδος, με δώρα δέχονταν πολύ συχνά οι εταίρες και οι εταίροι, ενώ κάτι αντίστοιχο παρατηρείται καμιά φορά και στα πορνεία⁴⁹. Δώρα επίσης, αντί χρημάτων, δέχονται τα μειράκια, οι νεαροί εραστές⁵⁰. Το θέμα της ανταλλαγής δώρων αντί πληρωμής αναφέρει ο Αριστοφάνης:

- «ΧΡ. Καί τὰς γ' ἑταίρας φασὶ τὰς Κορινθίας,
ὅταν μὲν αὐτὰς τις πένης πειρῶν τύχη,
οὐδὲ προσέχειν τὸν νοῦν, ἐὰν δὲ πλούσιος,
τὸν πρωκτὸν αὐτὰς εὐθύς ὡς τοῦτον τρέπειν.
ΚΑ. Καὶ τοὺς γε παῖδ' ἄς φασὶ ταῦτ' οὗτο δρᾶν
οὐ τῶν ἐραστῶν, ἀλλὰ τὰργυρίου χάριν.
ΧΡ. Οὐ τοὺς γε χρηστοὺς, ἀλλὰ τοὺς πόρνουσ'· ἐπεὶ
αἰτοῦσιν οὐ ἀργύριον οἱ χρηστοί.
ΚΑ. Τί δαί;
ΧΡ. Ὁ μὲν ἵππον ἀγαθόν, ὁ δὲ κύνας θηρευτικὰς.
ΚΑ. Αἰσχυρόμενοι γὰρ ἀργύριον αἰτεῖν ἴσως
ὀνόματι περιπέττουσι τὴν μοχθηρίαν»⁵¹.

Το δώρο ωστόσο είναι μια πράξη που δημιουργεί και προάγει προσωπικές σχέσεις και εξαρτήσεις, ενώ οι πληρωμές σε νόμισμα-χρήμα, που ενδιαφέρουν εδώ, αποτελούν μια απρόσωπη και ξεκάθαρη συναλλαγή, όπου τα αγαθά χάνονται για πάντα από τον πωλητή και περνούν στην κατοχή του αγοραστή. Έτσι η προκαθορισμένη τιμή πρόσδιδε στον όικο ανοχής μια ανωνυμία και προσωρινότητα, σε αντίθεση με το δώρο που υποδήλωνε μια πιο μακροχρόνια σχέση με άγνωστα ανταλλάγματα⁵².

Αν και τα χρήματα, κατά πάσα πιθανότητα, έδωσαν στους νέους τη δυνατότητα πολλών σεξουαλικών επαφών με γυναίκες, ξένες ή δούλες, δεν μπόρεσαν να τους δώσουν ωστόσο την ικανοποίηση ότι γινόταν αποδεκτοί από αυτές για τους ίδιους, (και όχι για τα χρήματά τους). Αυτή την ικανοποίηση την προσέφερε στο νέο ο ομοφυλοφιλικός έρωτας, όπου οι χάρες κερδίζονταν με συμβολικά δώρα μάλλον, παρά με χρήματα⁵³.

Κατά κύριο λόγο χρήμα δέχονται σχεδόν πάντα μόνον οι πόρνες και οι πόρνοι και αυτό είναι σε νόμισμα μικρών υποδιαίρεσεων, ενώ οι εταίρες και οι εραστές, όταν δέχονται νόμισμα αυτό είναι σε μεγάλες υποδιαίρεσεις ή ακόμη και ποσότητες.

Μολονότι οι πληρωμές γίνονται συνήθως τοις μετρητοίς, αν κάποιος ήταν γνωστός και τακτικός πελάτης μπορούσε να αφήσει χρέος⁵⁴, ενώ ακόμη και το ενέχυρο ήταν δόκιμο⁵⁵. Πάντα υπήρχε ωστόσο και ο κίνδυνος, αν κάποιος εκπορνευόμενος δεν είχε προνοήσει να προεισπράξει, ο πελάτης να φύγει χωρίς να πληρώσει⁵⁶.

Όσον αφορά στην κοστολόγηση της σεξουαλικής πράξης γνωρίζουμε αρκετά από την αρχαία ελληνική γραμματεία και πολύ λιγότερα από τις εικαστικές τέχνες, ενώ καθοριστική θεωρείται και η συμβολή της νομισματικής⁵⁷.

α) Οι φιλολογικές μαρτυρίες: Τιμές επίσκεψης/βραδιάς

Πόρνες: Η παλαιότερη γραπτή μαρτυρία για πληρωμή πόρνης είναι εκείνη του Εφέσιου ιαμβογράφου Ιππώνακτα, των μέσων του 6ου αιώνα π.Χ., όπου η πεολεχία κοστίζει ένα ημίεκτον⁵⁸, προφανώς σε εφesiaκό ήλεκτρο (εικ. 1), δηλαδή 7 αργυρούς οβολούς⁵⁹.

Ο Φιλήμονας, κωμικός ποιητής του 4ου αιώνα π.Χ., αφιερώνει έναν παιάνα στον Σόλωνα για την καινοτομία του να ιδρύσει φτηνά δημόσια πορνεία στην Αθήνα, στις αρχές του 6ου αιώνα, απ' όπου μαθαίνουμε ότι το κόστος της επίσκεψης ήταν 1 αργυρός οβολός⁶⁰.

Οι πόρνες και οι πόρνοι παραμένουν φτηνές κατά την κλασική περίοδο, αν κανείς λάβει υπόψη του ότι το 420 οι Αθηναίοι στρατιώτες στην Κύζικο τις αποκτούσαν αντί λίγων χρημάτων (κολλύβου)⁶¹, ενώ και πριν τα μέσα του 4ου αιώνα το αντίτιμο παρέμενε χαμηλό (μικροῦ πρίασθαι κέρματος τὴν ἡδονήν)⁶².

Ο Αντιφάνης στο πρώτο μισό του 4ου αιώνα κάνει λόγο για ένα τριώβολο⁶³, ο Διογένης Λαέρτιος, στο β' μισό του 4ου αιώνα, για έναν οβολό⁶⁴, ενώ γύρω στο 313 ο φιλόσοφος Πολέμων μαθαίνουμε ότι ήταν πάντα έτοιμος, με τα ανάλογα χρήματα, για να ικανοποιεί τις επιθυμίες του, κρύβοντας, κατά τον Διογένη τον Λαέρτιο, τριώβολα σε διάφορα μέρη, ένα εκ των οποίων βρέθηκε κρυμμένο γι' αυτούς τους σκοπούς στην Ακαδημία⁶⁵.

Οι παραπάνω αναφερόμενες τιμές πρέπει να αφορούσαν σε αργυρούς οβολούς, καθώς γνωρίζουμε ότι υπήρχαν και φθηνότερες πόρνες, οι οποίες πληρώνονταν σε ευτελέστερο μέταλλο. Πρόκειται για εκείνες που δούλευαν στους δρόμους ή την ύπαιθρο. Ήταν τόσο φτηνές που τις αποκαλούσαν και «χαλκιδίτισες» από το ευτελές ποσό που έπαιρναν, ένα χάλκινο οβολό ή και μόνο μερικούς χαλκούς, υποδιαίρεσεις του οβολού⁶⁶. Πολύ φτηνές, χαλκιδίτισες, φαίνεται να ήταν οι πόρνες της Κυζίκου, γύρω στο 420, αφού το αντίτιμό τους ήταν ένας κόλλυβος, μια αθηναϊκή μονάδα/υποδιαίρεση ίση με το τεταρτημόριο ενός χάλκινου οβολού ή αλλιώς με 2 χαλκούς⁶⁷. Αντίστοιχη γνωστή περίπτωση φτηνής πόρνης στην δύση ήταν η «τριάντος» πόρνη⁶⁸, εκείνη δηλαδή που χρέωνε 3 χαλκούς⁶⁹.

Με αυτές φυσικά τις τιμές και δεδομένων της κερδοσκοπίας των πορνοβοσκών και του πορνικού τέλους είναι φυσικό ότι τα έσοδα των πορνών δεν φαίνεται να επαρκούσαν με αποτέλεσμα ο οίκος ανοχής να αναζητήσει και άλλες οικονομικές διεξόδους και να λειτουργεί ταυτόχρονα ως εργαστήριο υφαντικής⁷⁰. Δεν είναι τυχαίο που ο οίκος ανοχής ονομαζόταν και εργαστήριο, που μεταφράζεται ως μέρος εργασίας ή βιοτεχνία⁷¹.

Πόρνοι: Για τους πόρνους μαρτυρείται μόνο ότι είναι φτηνοί, όπως και οι πόρνες. Στα τέλη του 5ου αιώνα ο Επίχαρις δινόταν «δ' οὐ πολὺ ἀργύριον τὸν βουλόμενον»⁷², ενώ ο Κόρυδος, στο β' μισό του 4ου αιώνα χαρακτηρίζεται μάλλον ως φτηνή πόρνη, αφού η τιμή του ήταν ένας οβολός⁷³.

Εταίρες: Η τιμή των εταίρων κυμαινόταν από 1 δραχμή, αμοιβή εξαπλάσια από τις δημόσιες πόρνες, μέχρι αμύθητα ποσά⁷⁴. Ανάλογα με τα κέρδη τους χωρίζονται σε 2 κατηγορίες:

*Μισθαρνούσες*⁷⁵: Τις μισθαρνούσες συχνά ελέγχει ένας πορνο-

βοσκός ή εταιροτρόφος, ο οποίος τις οδηγεί τριγύρω στην Ελλάδα, ακολουθώντας τις εποχές και τις γιορτές⁷⁶. Οι χρεώσεις τους είναι ακριβότερες από εκείνες των δημοσίων πορνών, όχι όμως και υπέρογκες. Ο κωμικός Θεόπομπος, τον 5ο - 4ο αιώνα, θεωρεί τις αξίας 2 δραχμών εταιρές ως μέσες («φησιν εἶναι τῶν ἐταιρῶν τὰς μέσας στατηριαίας»)⁷⁷.

Προφανώς σ' αυτή την κατηγορία συγκαταλέγονται οι γυναίκες που έχουν υπό τον έλεγχο τους οι αστυνόμοι της Πολιτείας του Αριστοτέλη, οι οποίοι «καὶ τὰς τε αὐλητρίδας καὶ τὰς ψαλτρίδας καὶ τὰς κιθαριστρίδας οὗτοι σκοποῦσιν, ὅπως μὴ πλείονος ἢ δεῦν δραχμαῖν μισθωθῆσονται, κἄν πλείους τὴν αὐτὴν σπουδάσωσι λαβεῖν, οὗτοι διακληροῦσι καὶ τῷ λαχόντι μισθοῦσιν»⁷⁸. Αυτό μας δίνει και την μέγιστη χρέωση για μια βραδιά την οποία ορίζει ο νόμος και βέβαια η παρέμβαση των αστυνομικών γίνεται για να μην εκμεταλλευτούν οι αυλητρίδες οικονομικά την ζήτησή των υπηρεσιών τους⁷⁹. Δεν αποκλείεται να πρόκειται και για μια καθιέρωση «τιμολογίων» τα οποία είχαν σκοπό να προλαμβάνουν σκάνδαλα σε μια πόλη όπου κυκλοφορούσαν πολλοί ξένοι και δη ναυτικοί και τις υπερβολικές δαπάνες⁸⁰, αν και κάτι τέτοιο δεν είναι ξεκάθαρο⁸¹. Ωστόσο πρέπει να υπάρχει μια ορισμένη ανώτερη τιμή στην οποία μια εταιρά πρέπει να εκδίδεται, καθώς κατά τον Υπερείδη, ο Διογνίδης και ο Αντίδωρος, τον 4ο αιώνα, πορνοβοσκοί αυλητρίδων, κατηγορήθηκαν διότι τις εκμίσθωναν με ποσά μεγαλύτερα απ' όσα προέβλεπε ο νόμος⁸².

Αντί 2 δραχμών δινόταν και η Λήμη, η εταιρά του φιλοσόφου Στρατοκλή, γνωστή και ως «Παρόραμα», σε οποιονδήποτε της ζητούσε, σύμφωνα με τον Γοργία⁸³. Την ίδια τιμή, των 2 δραχμών, πρόσφεραν οι πελάτες στην Λαΐδα την πρεσβύτερη (στο β' μισό του 5ου αιώνα), αντιμετωπίζοντάς την ως μέση εταιρά, η οποία όμως απέρριπτε όλο οργή το ποσό αυτό στα νιάτα της, ως μεγαλόμισθη. Αντίθετα το δεχόταν ευχάριστα όταν ωρίμασε, και έφτασε, στα γεράματά της, να δίνεται ακόμα και για 3 οβολούς, όσο δηλαδή και μια δημόσια πόρνη⁸⁴.

Στις Θεσμοφοριάζουσες του Αριστοφάνη, το 411, ένας Σκύθης τοξότης προκειμένου να συνευρεθεί με μια χορεύτρια, ζητήθηκε από τη συνοδό της να πληρώσει 1 δρχ.⁸⁵.

Υπερβολικό, τέλος, φαίνεται το ποσό των 3 μων, δηλαδή 300 δραχμών, ως ημερήσια αποζημίωση εταιράς τον 4ο αι., εξαρτημένης από πορνοβοσκό. Καθώς όμως πρόκειται για αναφορά από κωμωδία του Μένανδρου, πρόκειται πιθανότατα για σατυρική υπερβολή⁸⁶.

Μεγαλόμισθοι: Οι μεγαλόμισθοι είναι πλούσιες και διάσημες εταίρες, που συνήθως δουλεύουν ανεξάρτητες. Υπήρχαν εταίρες οι οποίες χρέωναν πολλά και μπορούσαν από τα κέρδη τους να συντηρούν την δική τους πολυτελή οικία, με υπηρετικό προσωπικό, όπου δέχονταν τους πλούσιους πελάτες τους⁸⁷.

Χαρακτηριστική είναι η έκπληξη του Σωκράτη, στο β' μισό του 5ου αιώνα, από την οικονομική ευρωστία και της πολυτέλεια της Θεοδότης. Όταν τη ρώτησε την προέλευση του πλούτου της εκείνη του κατέστησε σαφές ότι δεν είναι από εισοδήματα περιουσίας ούτε από δούλους εργάτες αλλά από την ευεργεσία: «Εάν τις, ἔφη, φίλος μοι γενόμενος εὖ ποιεῖν ἐθέλη, οὐτός μοι βίος ἐστί»⁸⁸. Χαρακτηριστικό του παραπάνω αποσπάσματος είναι ότι αποφεύγονται οποιεσδήποτε αναφορές σε τιμές και έρωτα, ενώ γίνεται λόγος για φιλία, χάρες και ευεργεσίες⁸⁹.

Κατά τον Μένανδρο, τον 4 αιώνα οι εταίρες τρέχουν στα συμπόσια και πίνουν κρασί για 10 δραχμές⁹⁰, ποσό το οποίο πρέπει να θεωρηθεί αρκετά υψηλό αν κανείς το συγκρίνει με τα ημερομίσθια της εποχής (βλ. παρακάτω, σελ. 221).

Στα μέσα του 4ου αιώνα ο Τίμαρχος φέρεται να ξόδεψε 20 δραχμές στη εταίρα Φιλοξένη⁹¹, ενώ το υπέρογκο ποσό της μίας μνας (100 δραχμών) απαίτησε για μια βραδιά η Φρύνη από τον Μοίριχο την ίδια εποχή, ενώ την προηγούμενη ημέρα είχε χρεώσει άλλον πελάτη μόνο δύο χρυσά νομίσματα (40 δραχμές)⁹². Ακόμη πιο υπερβολική η Λαΐδα η νεότερη (β' μισό του 4ου αιώνα), ζήτησε 10.000 δρχ για μια νύχτα από τον ρήτορα Δημοσθένη, ο οποίος αρνήθηκε⁹³.

Ο δε φιλόσοφος Σπεύσιππος στα μέσα του 4ου αιώνα δήλωνε ότι μπορούσε να για να βρει εταίρα, κατά 10 τάλαντα (6.000 δραχμές!) πιο όμορφη από εκείνη που προσπάθησε να τον σαγήνεψει⁹⁴. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό της Αθήνας του 4ου αιώνα μέσα από τη Νέα Κωμωδία ότι η παρέα μια καλής εταίρας κοστίζει από 20 έως 60 μνες (2.000 ως 6.000 δραχμές)⁹⁵.

Χαρακτηριστικό είναι ότι οι τιμές ανεβαίνουν ανάλογα με το όνομα της εταίρας, την ζήτηση, αλλά ακόμη και την προσωπική της διάθεση, ενώ η απαίτηση υπερβολικά υψηλής αμοιβής χρησιμοποιείται από την εταίρα μάλλον ως έμμεσος – πλην σαφής– τρόπος για να αρνηθεί τις υπηρεσίες της. Χαρακτηριστική είναι η στάση της Φρύνης απέναντι στον Μοίριχο, τον οποίο πιθανότατα ήθελε, για άγνωστους λόγους να αποφύγει. Όταν εκείνος διαμαρτυρήθηκε για το υπέρογκο ποσό, την στιγμή μάλιστα που την προηγούμενη ημέρα η ίδια δόθηκε σ' έναν ξένο για μόνο 2 χρυ-

σά νομίσματα εκείνη, «περίμενε τοίνυν καὶ σύ, φησίν, ἕως ἂν οὐ βινητιάσω, καὶ τοσοῦτον λήψομαι»⁹⁶. Αντίστοιχα και η Λαΐδα η νεότερη, η οποία ζήτησε 10.000 δραχμές, για μια νύχτα από τον Δημοσθένη, πράγμα που καθιστούσε την συναλλαγή τους απαγορευτική και χρέωσε τον φιλόσοφο Αρίστιππο πολλά χρήματα, κοιμήθηκε δωρεάν με τον Διογένη τον Κυνικό⁹⁷.

Εταίροι: Στα μέσα του 4ου αιώνα, ο Διόφαντος, γνωστός ως «ὄρφανός» συνέλαβε έναν ξένο και τον έφερε μπροστά στον επώνυμο άρχοντα με την κατηγορία ότι του χρωστούσε 4 δραχμές για προσφερόμενες υπηρεσίες, τις οποίες όμως δεν πλήρωσε⁹⁸. Το ποσό των 4 δραχμών για υπηρεσίες εταίρου θεωρείται ένα μέσον ποσό⁹⁹.

Στο β' μισό του 4ου αιώνα ο Μελάνωπος εταιρίστηκε, σύμφωνα με τον Αισχίνη, για 3.000 δραχμές, αλλά πιθανότατα το ποσό είναι υπερβολικό, ανάλογο των ποσών που ζητούσαν σε κάποιες περιπτώσεις οι μεγαλόμισθες εταιρές, όπως η Φρύνη ή η Λαΐδα, ίσως ακόμη και φανταστικό¹⁰⁰, εκτός και αν αφορούσε μακροχρόνιο συμβόλαιο (βλ. παρακάτω, σελ. 213-214).

Στον *Πλούτο* του Αριστοφάνη, το 388 π.Χ., υπάρχει η πληροφορία για μια γραία που έδωσε 20 δραχμές στον νεαρό εραστή της. Μολονότι δεν είναι σαφές, τα χρήματα μάλλον προορίζονταν για υπηρεσίες που έχουν προσφερθεί. Αν αυτή η σάτιρα αντικατοπτρίζει αληθινές καταστάσεις, τότε ο εταιρισμός ανδρών στρεφόταν και προς γυναίκες, μολονότι κάτι τέτοιο δεν έχει καταστεί σαφές πουθενά στις αρχαίες πηγές¹⁰¹.

Τα οικονομικά της εκπόρνευσης των μειρακιών/παίδων, τα οποία συνήθως λαμβάνουν δώρα αντί για χρήματα¹⁰², όπως και τα ακριβή ποσά, περισσότερο συμβολικά παρά καθορισμένα, που κατατίθενται στα ιερά για την ιερά πορνεία δεν μας είναι γνωστά¹⁰³. Ούτε και για την Ιεροδουλία διασώζονται μαρτυρίες για τα ποσά που εισέπρατταν οι ιερόδουλες. Η ρήση ωστόσο: «οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἐς Κόρινθόν ἐσθ' ὁ πλοῦς»¹⁰⁴, δείχνει ότι λίγοι είχαν αρκετά χρήματα για να δοκιμάσουν τα ακριβά ήθη, και τις προκλήσεις που προσέφερε η «ἐπαφροδιτοτάτη»¹⁰⁵ Κόρινθος με τις 1.000 ιερόδουλες¹⁰⁶.

Μακροχρόνια εταιρία με συμβόλαιο

Η εταιρία με συμβόλαιο ήταν η πρακτική σύμφωνα με την οποία, ενώπιον μαρτύρων οι εταιριζόμενοι ή οι εταιριζόμενες υπέγραφαν συμφωνίες («κατὰ γραμματεῖον») με τους εραστές τους, για ένα χρονικό διάστημα έναντι συγκεκριμένου ποσού¹⁰⁷.

Αν κάποιος πελάτης ήθελε περισσότερο από μια νύχτα με την συνοδό του τότε έπρεπε να διαπραγματευτεί ένα συμβόλαιο για περισσότερο χρόνο. Το μόνο που ξέρουμε είναι αυτό που αναφέρει ο Λυσίας στην *Προς Σίμωνα Απολογία*, στις αρχές του 4ου αιώνα¹⁰⁸, μεταξύ του αθηναίου Σίμωνα και του Θεοδότου από τις Πλαταιές, όπου ο Σίμων υποστηρίζει ότι πλήρωσε 300 δραχμές στο αγόρι αν και δεν προσδιορίζεται ο σκοπός και η διάρκεια του χρόνου¹⁰⁹.

Τα συμβόλαια φαίνεται να είναι πολύ πιο συνηθισμένα τον 4ο - 3ο αιώνα όπως φαίνεται μέσα από το έργο του Plautus, ο οποίος γράφει στο β' μισό του 3ου αιώνα, τα έργα του όμως βασίζονται σε πρωτότυπα της Νέας Κωμωδίας του 4ου ή του 3ου αιώνα¹¹⁰. Στο έργο του *Asinaria*, για παράδειγμα, του οποίου το πρωτότυπο ήταν το έργο κάποιου Δημόφιλου με το τίτλο *Οναγός*, ο Αργύριππος, τρελά ερωτευμένος με την εταίρα Φιλαίνιον, πρέπει να καταβάλλει 20 αργυρές μνες, δηλαδή 2.000 δραχμές για να την έχει για έναν ολόκληρο χρόνο. Τελικά ο Αργύριππος τα καταφέρνει και υπογράφει συμβόλαιο, το οποίο ένας αντίζηλός του ο Διάβολος, ζητεί να δει¹¹¹. Η χρέωση φαίνεται να αναλογεί σε 6 δραχμές την ημέρα, ποσό που συνολικά θεωρείται ότι αντανακλά την υπερβολή της κωμωδίας¹¹².

Ανάλογη είναι και η περίπτωση συμβολαίου της Βακχίδας με στρατιώτη, το οποίο θέλει να διακόψει ο Μνησίλοχος και να αποκτήσει την Βακχίδα καταβάλλοντας διακόσιους νούμμους (λατινικά *nummi*) για τους εναπομείναντες μήνες της συμφωνίας¹¹³.

Χρεώσεις ανάλογα με την στάση

Σύμφωνα με τον κωμικό Πλάτωνα, που έγραψε τον 5ο - 4ο αιώνα, υπήρχε συγκεκριμένη χρέωση για συγκεκριμένη στάση που μπορεί να ζητούσε ο πελάτης¹¹⁴. Έτσι λοιπόν η «κύβδα», σκύψιμο μπροστά για διείσδυση από πίσω, ήταν η φτηνότερη και χρεωνόταν 3 οβολούς (1/2 δραχμή). Προφανώς είναι μια στάση σχετική με γρήγορο σεξ, ακόμη και σε ανοικτό χώρο¹¹⁵. Το «*λορδούν*», σκύψιμο προς τα πίσω πάνω στο στήθος του εραστή με τίναγμα των γοφών προς τα εμπρός, ήταν ακριβότερη και κόστιζε 1 δραχμή¹¹⁶, ενώ τέλος το «*κελητίζειν*», ιππαστί, κόστιζε ένα δέρμα ζώου, που σημαίνει ότι ήταν και η πιο ακριβή. Για την συγκεκριμένη δεν δίνεται καμία τιμή και εικάζεται ότι εκτελείται μόνον όταν ο πελάτης δώσει πολλά χρήματα¹¹⁷. Ο παραπάνω τιμοκατάλογος, άγνωστο αν αντανακλά την πραγματικότητα ή είναι προϊόν κωμικής δημιουργίας, προφανώς υπαινίσσεται ότι υπήρχαν καθορισμένες

τιμές. Είναι μάλλον αδύνατον ωστόσο οι συγκεκριμένες να αφορούσαν δημόσια πορνεία και ελεύθερες, φτηνές πόρνες. Μάλλον θα πρέπει κανείς να τις δει ως μια επιπλέον χρέωση των εταίρων, σε περίπτωση που ο πελάτης τους, εκτός από διασκέδαση και παρέα, ζητούσε και ερωτικές υπηρεσίες. Είναι γεγονός πάντως ότι η τιμή της *κύβδας* κυμαίνεται μέσα στο πλαίσιο των χρεώσεων των φτηνών πορνών της Αθήνας¹¹⁸.

β) *Ο αγοραίος έρωτας στην αγγειογραφία*

Η ερωτοτροπία εμφανίζεται στην τέχνη λίγο πριν από τα μέσα του 6ου αιώνα. Οι ερωτικές σκηνές στην αγγειογραφία φτάνουν στο απόγειό τους στο β' μισό του 6ου αιώνα, ενώ κατά την περίοδο 525-475 η συμμετοχή γυναικών σε συμποσιακές και ερωτικές σκηνές είναι εξαιρετικά δυναμική¹¹⁹, με τις γυναίκες να χαρακτηρίζονται ως επί το πλείστον εταίρες/πόρνες¹²⁰. Αντίστοιχη πορεία ακολουθεί και η παιδευαστία στην αγγειογραφία, κάνοντας την πρώτη της εμφάνιση λίγο πριν τα μέσα του 6ου αιώνα¹²¹.

Ωστόσο οι σκηνές οι οποίες φέρονται να απεικονίζουν χρηματική πληρωμή ως αντάλλαγμα για ερωτικές υπηρεσίες ξεκινούν γύρω στα τέλη του 6ου αιώνα και κυρίως αφορούν σε άνδρες που πλησιάζουν γυναίκες ή νέους κρατώντας πουγκιά¹²². Για παράδειγμα στην κύλικα του Μάκρωνα στο Τολέδο, δύο άνδρες, ένας νεότερος και ένας μεγαλύτερος θεωρείται ότι διαπραγματεύονται με δύο εταίρες προσφέροντας τα πουγκιά τους¹²³, ενώ στο μετάλλιο της κύλικας του Δούριδος στη Νέα Υόρκη ο υποτιθέμενος εραστής προσφέρει πουγκί σε καθισμένο νέο¹²⁴.

Αν και οι γυναίκες στις εν λόγω παραστάσεις έχουν θεωρηθεί γενικότερα ως εταίρες¹²⁵, δύο παράμετροι πρέπει να ληφθούν υπόψη: α) καθώς ελάχιστα ως ανύπαρκτα είναι τα ξεκάθαρα χαρακτηριστικά μιας εκδιδόμενης, εκτός κι αν αυτή συμμετέχει σε σεξουαλικές πράξεις, η πορνεία δεν πρέπει να θεωρείται πλέον ως η πιο συχνή ενασχόληση των γυναικών στην αγγειογραφία¹²⁶ και β) πουθενά, στην αττική τουλάχιστον αγγειογραφία, δεν υπάρχει ξεκάθαρη εικόνα ανταλλαγής σεξουαλικών υπηρεσιών με χρήμα και καμιά ερωμένη δεν παριστάνεται να το έχει αποδεχτεί. Δεδομένης μάλιστα της ενοικίασης εταίρων και για παρέα και ρομαντισμό¹²⁷, το χρήμα δεν πρέπει απαραίτητα να εκλαμβάνεται ως πληρωμή για σεξουαλικές υπηρεσίες¹²⁸.

Έτσι οι σκηνές που ο άνδρας προσφέρει πουγκί σε γυναίκα δεν πρέπει να θεωρείται ότι απεικονίζουν απαραίτητα και μόνον

στιγμές εμπορικής συναλλαγής με ερωτικούς σκοπούς αλλά ίσως και στιγμές, όπου ο άνδρας παρουσιάζεται ως, ή προσπαθεί να πείσει με ένα χρηματικό δώρο ότι είναι, ο κατάλληλος σύντροφος και η γυναίκα πρέπει να αποφασίσει¹²⁹. Πρόκειται μάλλον για σκηνές διαπραγμάτευσης παρά συναλλαγής, όπου η γυναίκα έχει την μεγαλύτερη δύναμη. Βέβαια, καθώς η πόρνη δεν έχει επιλογές, ούτε η σύζυγος, μόνο μια εταίρα μπορεί να βρεθεί σε αυτή την θέση ισχύος και να έχει το περιθώριο της άρνησης¹³⁰ (βλ. τα παραδείγματα της Φρύνης και της Λαΐδος παραπάνω, σελ. 212-213).

Έτσι σε λιγότερες απ' όσες παραστάσεις θα περίμενε κανείς μπορεί να αναγνωριστεί με σιγουριά η πρόθεση του προτείνοντα το πουγκί, όπως για παράδειγμα στην παράσταση του ερυθρόμορφου κιονωτού κρατήρα του ζωγράφου του Harrow στη Ρώμη, γύρω στο 480, όπου ένας άνδρας με πουγκί συνομιλεί με μια γυναίκα, ενώ το ζευγάρι πλαισιώνεται από έρωτες, μια σαφή αναφορά στην σχέση ή τις προθέσεις των δύο συνομιλητών¹³¹.

Ανάλογα εύγλωπτη είναι και η παράσταση στο μέταλλιο της κύλικας του Μάκρωνα στο Bochum, όπου η πρόθεση του εραστή, ο οποίος φέρει πουγκί και στέκεται μπροστά σε ένα μεράκιο, εκφράζεται με τη στύση του πέους του¹³².

Ελάχιστες είναι τέλος οι περιπτώσεις στην αγγειογραφία όπου νόμισμα προσφέρεται σε εταίρα ή εταίρο, ενώ δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι σε έναν σκύφο, του τέλους του 6ου αιώνα, του ζωγράφου του Αμβροσίου, στο Μόναχο, σε μια σκηνή οίκου ανοχής, η πόρνη παίρνει το όνομα του μισθού της: *Οβόλη*¹³³.

Στις αρχές του 5ου αιώνα, σε μια κύλικα του Μάκρωνα, στο Λούβρο (εικ. 2α-β)¹³⁴, δύο άνδρες προσπαθούν να πείσουν γυναίκες προσφέροντάς τους από δύο νομίσματα. Με κάθε επιφύλαξη για την περίπτωση της και μιας δεύτερης κύλικας του ιδίου¹³⁵, όπου δύο νομίσματα προσφέρονται από άνδρα σε καθιστή γυναίκα μαζί – ή σε αντάλλαγμα για ένα στεφάνι¹³⁶, πρόκειται πιθανότατα για απεικόνιση συναλλαγής με πόρνες ή εταίρες. Το ίδιο ακριβώς φαίνεται να ισχύει και για την σκηνή στο εξωτερικό της κύλικας Funcke στο Bochum, όπου η κεντρική ανδρική μορφή και στις δύο όψεις του αγγείου προσφέρει από δύο νομίσματα σε ένα αγόρι, πιθανότατα παιδα ανδρικού πορνείου¹³⁷. Η παρουσία δύο νομισμάτων στα χέρια των ανδρών είναι μάλλον μια σαφής αναφορά στο κόστος της παρεχόμενης υπηρεσίας, δύο οβολών, αν πρόκειται για επίσκεψη σε πορνείο, ή δύο δραχμών, αν πρόκειται για εταίρες «μέσας στατηριαίας»¹³⁸. Αν όντως αυτή η ερμηνεία είναι ορθή, τότε πρόκειται για τις μοναδικές γνωστές αναφορές

στην τέχνη για πληρωμή ερωτικών υπηρεσιών με συγκεκριμένο, δηλωμένο, αντίτιμο.

Στην λήκυθο του ζωγράφου της Αθήνας 12778¹³⁹, με παράσταση γυναίκας που γνέθει και νέο, ο άνδρας έχει επίσης νόμισμα στο χέρι του, ενώ ενδιαφέρουσα σκηνή συναλλαγής είναι εκείνη στον ερυθρόμορφο σκύφο του ζωγράφου της Πενθεσίλιας στην Αγία Πετρούπολη (εικ. 3), γύρω στο 460, όπου απεικονίζεται ένας άντρας με πουγκί στο δεξί χέρι και ένα νόμισμα στο υψωμένο αριστερό σε συνομιλία με γυναίκα¹⁴⁰.

Συνήθως τα άτομα προς τα οποία επιδεικνύεται το πουγκί ή προτείνεται το νόμισμα μοιάζουν αμέτοχα, εντούτοις υπάρχουν και κάποιες σκηνές, όπου φαίνεται να ανταποκρίνονται. Η κύλικα του Δούρη στο Λονδίνο¹⁴¹ απεικονίζει σκηνή παζαρέματος: ο άνδρας, κρατώντας το πουγκί του προτείνει με μια χειρονομία τριών δακτύλων, ενώ η γυναίκα απέναντί του απαντά με μια χειρονομία τεσσάρων, πιθανότατα μια αναφορά σε τιμές και νομίσματα¹⁴². Αλλού, στον αμφορέα του ζωγράφου του Harrow στην Αγία Πετρούπολη¹⁴³, όπως και στον αμφορέα του ζωγράφου του Χοΐρου, στο Λονδίνο¹⁴⁴, η γυναίκα φαίνεται να εκτείνει το χέρι της προς τα χρήματα, υπονοώντας ότι η συμφωνία επιτεύχθηκε και το θέμα πλέον ανάγεται σε καθαρή εμπορική συναλλαγή¹⁴⁵. Κάτι ανάλογο παρατηρείται και στην κύλικα του Μάκρωνα στη Βοστώνη, όπου, ένας νεαρός αυτή την φορά, τείνει συγκρατημένα το χέρι του προς τον άνδρα που στέκεται απέναντί του¹⁴⁶.

Τέλος, αν και δεν μπορεί να εξακριβωθεί, η συναλλαγή φαίνεται να έχει ολοκληρωθεί και οι συναλλασσόμενοι έχουν περάσει στην πράξη, στο μετάλλιο μιας κύλικας του ζωγράφου του Γάμου, του α΄ μισού του 5ου αιώνα στο Μόναχο, η οποία δείχνει ένα ζευγάρι σε στιγμή συνουσίας, με ένα πουγκί κρεμασμένο στον τοίχο, πιθανότατα περιέχον το αντίτιμο της ερωτικής συνεύρεσης¹⁴⁷.

γ) Η νομισματική μαρτυρία

Το νόμισμα εφευρέθηκε από τον Ελληνικό κόσμο της Ιωνίας, γύρω στα τέλη του 7ου αι, ίσως και στις αρχές του 6ου¹⁴⁸, ενώ η υιοθέτηση του από τις πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας έγινε σχετικά σύντομα. Αρχικά από την Αίγινα, στο α΄ μισό του 6ου αιώνα και στη συνέχεια από την Αθήνα και την Κόρινθο γύρω, ή λίγο μετά, το 550¹⁴⁹. Η πρακτική της χρήσης μικρών υποδιαίρέσεων, των «ψιλών», της νομισματικής οικονομίας, κατάλληλων για το λιανικό εμπόριο, θεωρείται ότι παγιώθηκε στα τέλη του 6ου αιώνα και αυ-

ξήθηκε κατακόρυφα στις περισσότερες πόλεις μέχρι τα μέσα του 5ου αιώνα¹⁵⁰. Μέχρι το β' μισό του 5ου αιώνα επίσης υιοθετήθηκε και η χρήση χάλκινου νομίσματος, αρχικά στη Ν. Ιταλία και Σικελία και μέχρι το 350 χρησιμοποιούταν από πολλές ελληνικές πόλεις¹⁵¹. Άρα η στενή σύνδεση έρωτα και χρηματικών αμοιβών δεν μπορεί να είναι πρωιμότερη του τέλους του 6ου αιώνα και των αρχών του 5ου αιώνα, όταν οι μικρές νομισματικές υποδιαίρεσεις άρχισαν να ενσωματώνονται στην οικονομία της καθημερινής ζωής.

Μολονότι η αρχαιότερη μνεία πόρνης στην ελληνική γραμματεία φαίνεται ότι ανάγεται στα μέσα του 7ου αιώνα στον ποιητή Αρχίλοχο σύμφωνα με τον Αιλιανό¹⁵², ωστόσο, καθώς το νόμισμα δεν υφίστατο στα χρόνια του Αρχιλόχου, οι χρηματικές αναφορές προφανώς αντανakλούν την εποχή του Αιλιανού (2ος - 3ος αιώνα μ.Χ.).

Πιο κοντά στην πραγματικότητα φαίνεται η μνεία στον Σόλωνα και την ίδρυση των πρώτων δημόσιων πορνείων στην Αθήνα, πιθανότατα κατά το 594¹⁵³. Καθώς το ποσό του ενός οβολού για την χρήση των πορνείων θεωρήθηκε πολύ μικρό για τους κλασικούς χρόνους, και δη τα χρόνια του Σόλωνα, ο Πλούταρχος υπέθεσε πως το νόμισμα στα χρόνια του Σόλωνα πρέπει να ήταν σπάνιο και άρα είχε μεγαλύτερη αξία. Ωστόσο αν η αναφορά στα χρόνια του Σόλωνα είναι σωστή πρέπει να πρόκειται μάλλον για αντικείμενο ή βάρος σε άργυρο, παρά για νόμισμα¹⁵⁴, εφόσον η χρήση του νομίσματος δεν είχε εισαχθεί ακόμη στην Αθήνα¹⁵⁵. Αν και είναι πιθανό η τιμή του οβολού να ορίστηκε από τον Σόλωνα, πρόκειται μάλλον και για τρέχουσα τιμή στα χρόνια του Φιλήμονα στον 4ο - 3ο αιώνα¹⁵⁶.

Η παλαιότερη ωστόσο γραπτή μαρτυρία για πληρωμή πόρνης, εκείνη του Ιππώνακτα, στα μέσα του 6ου αιώνα¹⁵⁷, πρέπει να είναι ακριβής, αφού στην Ιωνία το νόμισμα από ήλεκτρο και μάλιστα με πολλές μικρές υποδιαίρεσεις, είχε ξεκινήσει τουλάχιστον από τις αρχές του 6ου αιώνα¹⁵⁸. Η χρέωση μάλιστα ενός ημίεκτου ή 7 οβολών δεν ξεφεύγει από το γενικότερο πλαίσιο χρεώσεων ανάλογα με την στάση, όπως τις παραδίδει ο κωμικός Πλάτωνας (βλ. παραπάνω, σελ. 214).

Στον Ηρόδοτο, στη συνέχεια, γύρω στα μέσα του 5ου αιώνα εμφανίζεται η πρωιμότερη μορφή εταιράς στην Ελληνική λογοτεχνία, η Ροδόπις από την Θράκη, η οποία απέκτησε τεράστια παρουσία παρέχοντας τις ερωτικές υπηρεσίες της στην Αίγυπτο και η οποία ήταν η πρώτη εταιρά που ρευστοποίησε μέρος της περιουσίας της (δεκάτην) και την αφιέρωσε με την μορφή σιδερένιων οβελών στους Δελφούς¹⁵⁹.

3. Σχολιασμός

Για το αν η πρακτική του αγοραίου έρωτα έχει τις ρίζες της στην απώτερη αρχαιότητα, βασιζόμενη στην αρχή του *do ut des* (δίνω για να δώσεις), είναι μια ολόκληρη συζήτηση, που δεν αφορά την παρούσα εργασία¹⁶⁰. Οι απαρχές ωστόσο της πρακτικής παροχής ερωτικών υπηρεσιών και ηδονής αντί πληρωμής σε νόμισμα, μπορούν να εντοπιστούν με αρκετή ακρίβεια, όπως γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω. Μολονότι ο Αρχίλοχος είναι ο πρώτος που αναφέρεται σε πόρνη ήδη από το α΄ μισό του 7ου αιώνα, οι πόρνες δεν φαίνεται να αποτελούν ένα δημοφιλές θέμα της εικονογραφίας πριν από τα μέσα του 6ου αιώνα, ενώ το «περνᾶσθαι», με την έννοια της αγοράς αντί αργυρίου¹⁶¹, δεν πρέπει επίσης να εμφανίστηκε, τουλάχιστον στην Αθήνα και την Κόρινθο, πριν από τα τέλη του 6ου αιώνα. Ακόμη και η αναφορά στον Σόλωνα για την ίδρυση των δημόσιων πορνείων με αντίτιμο έναν οβολό πρέπει να θεωρηθεί αναχρονιστική. Η αύξηση, αντίθετα των συμποσιακών και ερωτικών σκηνών με γυναίκες και αγόρια μετά το δ΄ τέταρτο του 6ου αιώνα, καθώς και η εμφάνιση σκηνών, είτε πληρωμής με αντάλλαγμα ερωτικές υπηρεσίες, είτε πειθούς, στην αγγειογραφία στις αρχές του 5ου αιώνα, συμπίπτουν χρονικά με την εμφάνιση και παγίωση της χρήσης των μικρών νομισματικών υποδιαϊρέσεων στις ελληνικές πόλεις (πίνακας 1)¹⁶². Τέλος σκηνές με άνδρες που κρατούν πουγκιά στο ένα χέρι και νομίσματα στο άλλο αποτελούν μια σαφή αναφορά σε χρηματική συναλλαγή¹⁶³.

Μπορεί λοιπόν κανείς να μιλήσει με σιγουριά για μια κατακόρυφη αύξηση του αγοραίου έρωτα στα τέλη του 6ου και τις αρχές του 5ου αιώνα, τουλάχιστον στις μεγάλες πόλεις-λιμάνια, όπως η Κόρινθος και η Αθήνα, καθώς και μια ανατολίτικη-ιωνική, προέλευση αυτής της νέας πρακτικής, όπως μας την καταμαρτυρεί πρώτος ο Ιππώνακτας ο Εφέσιος¹⁶⁴, και όπως επιβάλλει η φυσική εξάπλωση του νομίσματος στον χώρο του Αιγαίου (βλ. και πίνακα 1)¹⁶⁵.

Είναι πολύ πιθανόν ότι τα χρήματα έδωσαν τη δυνατότητα στους νέους να έχουν πολλές σεξουαλικές επαφές με γυναίκες, ξένες ή δούλες. Δεν τους έδιναν βέβαια την ικανοποίηση ότι γινόταν αποδεκτοί από αυτές τόσο για τους ίδιους όσο για τα λεφτά τους, ικανοποίηση που προσέφερε στο αγόρι ο ομοφυλοφιλικός έρωτας¹⁶⁶. Όμως, μόνο μια απρόσωπη νομισματική συναλλαγή μπορούσε να ανταποκριθεί στον χαρακτήρα της εντελώς πρόσκαιρης και χωρίς συνέπειες σχέσης πελάτη με πόρνη, καθώς, το

Πίνακας 1

Χρονολόγηση	Δεδομένα	Πηγή
Αρχές 6ου, Ιωνία	Εφεύρεση νομισματός , μεγάλες και μικρές υποδιαίρεσεις	«Θησαυροί» νομισμάτων
Α΄ μισό 6ου, Αίγινα	Έναρξη νομισματοκοπίας μεγάλων υποδιαίρεσεων	«Θησαυροί» νομισμάτων
Μέσα 6ου	1η αναφορά σε πληρωμή ερωτικής υπηρεσίας	Ιππώνακτας Εφέσιος
Πριν τα μέσα του 6ου	1η ετεροφυλική ερωτοτροπία	Αγγειογραφία
Μέσα 6ου	1η παιδεραστική ερωτοτροπία	Αγγειογραφία
Β΄ μισό 6ου	Σκηνές ερωτοτροπίας με πόρνες/εταίρες	Αγγειογραφία
Τέλη 6ου, Ελλάδα	Υιοθέτηση μικρών νομισματικών υποδιαίρεσεων	«Θησαυροί» νομισμάτων
Τέλη 6ου, Αθήνα	Άνδρες με πουγκιά	Αγγειογραφία
490-475, Αθήνα	1 πληρωμή ερωμένων σε νόμισμα	Αγγειογραφία
Μέσα 5ου	1η αναφορά πλούσιας εταίρας (Ροδόπις στην Αίγυπτο)	Ηρόδοτος

νόμισμα από τη φύση του δεν διαιωνίζει ούτε συνεπάγεται υποχρεώσεις, βρίσκεται πάντα άμεσα διαθέσιμο και είναι παντού και πάντα ευπρόσδεκτο. Έτσι, όπως όταν κανείς πληρώσει τοις μετρητοίς, τότε είναι ξεκάθαρος απέναντι σε οποιαδήποτε υποχρέωση, το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με την υπηρεσία που παρέχεται από μια πόρνη¹⁶⁷.

Οι τιμές

Ως προς τις τιμές τώρα έναντι των οποίων τα εκπορνευόμενα άτομα «πωλούνται», είχε διατυπωθεί παλαιότερα η άποψη ότι η πολιτεία επενέβαινε στον καθορισμό των τιμών της πορνείας, θέτοντας ένα ανώτερο όριο χρέωσης και εισπράττοντας φόρο επί των εσόδων¹⁶⁸. Είναι ωστόσο σίγουρο ότι δεν υπάρχει καμιά σαφής ένδειξη για πολιτειακή παρέμβαση στις τιμές, οι οποίες είναι, όπως φαίνεται, εξαρτώμενες από την ζήτηση και την προσφορά της αγοράς¹⁶⁹. Αν μάλιστα γίνει μια σύγκριση των ημερομισθίων και του κόστους της ζωής στην αρχαία Αθήνα¹⁷⁰ με τις τιμές και τα ποσά που ξοδεύονται για τον αγοραίο έρωτα, μπορούν να γίνουν κάποιες παρατηρήσεις.

Έτσι, ενδεικτικά, αναφέρεται ότι ένας δικαστής τον 5ο αιώνα λάμβανε 2 οβολούς ως ημερήσια αποζημίωση, ποσό που αυξήθηκε στους 3 μετά τον θάνατο του Περικλή¹⁷¹, ενώ το ποσό των 3 οβολών λάμβαναν ημερησίως οι άρχοντες και οι πρυτάνεις το 411, υπό την εξουσία των τετρακοσίων¹⁷². Οι βουλευτές λάμβαναν 5 οβολούς την ημέρα κατά την διάρκεια του 4ου αιώνα και μέχρι τα τέλη του η αποζημίωση αυξήθηκε σε μια δραχμή¹⁷³. Ο μισθός του ναύτη στα τέλη του 5ου αιώνα ήταν 3 οβολοί ημερησίως¹⁷⁴, ενώ στα τέλη του 4ου, 4 οβολοί¹⁷⁵. Με 1 δραχμή κατά μέσο όρο ημερησίως αμειβόταν ο λιθοξόος που απασχολούνταν στις οικοδομικές εργασίες της Ακρόπολης στο β' μισό του 5ου αιώνα¹⁷⁶.

Τον 4ο αιώνα ένας άρχων εκτός έδρας, στη Σαλαμίνα, καθώς και οι αμφικτύονες στη Δήλο, έπαιρναν ημερήσια αποζημίωση 1 δραχμή¹⁷⁷, ενώ σύμφωνα με τον Μένανδρο τον 4ο αιώνα ένας άνθρωπος ζει με 12 δραχμές για 1 μήνα και 6 ημέρες, δηλαδή χρειάζεται 2 οβολούς ημερησίως¹⁷⁸.

Πολύ μεγάλα ποσά, τέλος, τα οποία υπολογίζονται με βάση την μνα (100 δραχμές) ή ακόμη και το τάλαντο (6.000 δραχμές), λάμβαναν ελεύθεροι επαγγελματίες όπως δάσκαλοι, γιατροί, ρήτορες¹⁷⁹ και καλλιτέχνες¹⁸⁰ για τις υπηρεσίες τους στην κλασική Αθήνα.

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι τουλάχιστον στην Αττική κατά τους αρχαίκους και κλασικούς χρόνους λειτουργούν διαφορετικές «αγορές», η καθεμία από τις οποίες είχε τους δικούς της πελάτες και την δική της κοινωνική λειτουργία¹⁸¹.

Οι χρεώσεις των ενοίκων των πορνείων, που κυμαίνονταν από 1 μέχρι 3 οβολούς, ήταν ανάλογες και ίσες με τα κατώτερα ημερομίσθια των εργαζομένων, με τις *χαλκιδίτισες* πόρνες να ήταν, σε κάθε περίπτωση, η σημαντικά φθηνότερη λύση¹⁸².

Οι εύποροι προτιμούσαν τις κατά πολύ, ως υπερβολικά, ακριβότερες εταίρες. Τις τελευταίες, μεγαλομίσθους εταίρες, συνήθως αποκτούσαν άντρες μεγάλης οικονομικής επιφάνειας. Σε αυτή την περίπτωση δεν υπάρχει συγκεκριμένη «τιμή» ή χρέωση που να μπορεί να συγκριθεί με άλλα αγαθά και υπηρεσίες, καθώς οι εταίρες αποκομίζουν κέρδη πουλώντας πολύ περισσότερα από απλό σαρκικό έρωτα, και φυσικά χρησιμοποιούν πολλούς τρόπους για να προσελκύσουν και να πείσουν τον «πελάτη»¹⁸³. Οι υπηρεσίες τους πληρώνονται ανάλογα με τις ακριβές υπηρεσίες που παρείχαν άλλοι ελεύθεροι επαγγελματίες στην αρχαία Αθήνα. Ωστόσο τα υπέρογκα αυτά ποσά που δαπανούνται τόσο για μια βραδιά με μια εταίρα, όσο και για τα μεγαλύτερης χρονικής διάρκειας συμβόλαια, δεν πρέπει να θεωρηθεί βέβαια σε καμιά περίπτωση ότι αντανακλούν ζήτηση και διαθεσιμότητα αλλά μάλλον αποκλειστικότητα¹⁸⁴.

Το αντίτιμο θα πρέπει να πληρώνεται συνήθως σε ντόπιο νόμισμα, εφόσον βέβαια γίνεται λόγος για μικρά ποσά τα οποία καλύπτονται από τις χαμηλές υποδιαίρέσεις, οι οποίες κυκλοφορούν συνήθως εντός πόλεως για τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων και το λιανικό εμπόριο.

Οι κορίνθιες πόρνες ωστόσο, μαθαίνουμε από τον Ευριπίδη, δέχονται όχι μόνο ντόπια νομίσματα αλλά και ξένα: «καὶ τὰς μὲν ἄξι, πῶλον ἢ διδῶς ἓνα, τὰς δ' ἦν ξυνωρίδ' αἱ δὲ κἀπὶ τεσσάρων φοιτῶσιν ἵππων ἀργυρῶν. φιλοῦσι δὲ τὸν ἐξ Ἀθηνῶν παρθένους ὅταν φέρη πολλὰς»¹⁸⁵, πράγμα το οποίο δεν πρέπει να μας προξενεί περιέργεια αφού η Κόρινθος όπως άλλωστε και η Αθήνα, κατά τον 6ο και 5ο αιώνα τουλάχιστον, ήταν μεγάλα κέντρα εμπορίου, στα οποία συνέρρεαν έμποροι απ' όλο τον γνωστό κόσμο. Εφόσον μάλιστα ένα νόμισμα θεωρούνταν «δυνατό», όπως οι «συνωρίδες» των Συρακουσών και οι «παρθένοι» των Αθηνών, αυτό γινόταν δεκτό από όλους. Βέβαια αυτό δεν πρέπει να αφορά σε δημόσιες, φτηνές πόρνες τόσο, όσο σε εταίρες, των οποίων το αντίτιμο ήταν αργυρές δραχμές, δίδραχμα ή τετρά-

δραχμα. Δεν θα προκαλούσε έκπληξη αν κάποιος από τους εκατοντάδες νομισματικούς «θησαυρούς» που έχουν έρθει στο φως μέχρι σήμερα¹⁸⁶, ανήκαν, πέραν από εμπόρους, μισθοφόρους και άλλους αποδέκτες πολυσχιδών νομισματικών εκδόσεων, σε κάποιες μισθαρνούσες ή κυρίως μεγαλομίσθους εταιρίες.

Ελλείπει επαρκών στοιχείων, τέλος, τίποτε περισσότερο δεν μπορεί να λεχθεί για αύξηση τιμών στην διάρκεια των κλασικών χρόνων, πέρα από την αύξηση της τιμής των δημόσιων πορνών από έναν οβολό τον 5ο αιώνα σε τρεις στα τέλη του 4ου, κάτι το οποίο πιθανότατα έχει να κάνει και με την γενικότερη αύξηση των τιμών των αγαθών, των υπηρεσιών και των μισθών στην Αθήνα από το 450 μέχρι το 300¹⁸⁷.

Κοινωνικοί και οικονομικοί συσχετισμοί

Αν και η πορνεία και ο αγοραίος έρωτας γενικότερα δεν ήταν μια υπηρεσία που απαιτούσε χρήματα για να είναι δυνατή, ωστόσο φαίνεται ότι η εφεύρεση του νομίσματος την επηρέασε άμεσα και αποφασιστικά. Μέσα από τον οίκο ανοχής και την εκπόρνευση χάριν του χρήματος, έγινε ευκολότερα δυνατό το πέρασμα από μια κοινωνική τάξη σε μια άλλη. Ίσως η περίπτωση της Νεαίρας δείχνει το λόγο του αληθές: ξεκίνησε ως σκλάβα εξαρτημένη από πορνοβοσκό, εξαγοράστηκε ελεύθερη ως ερωμένη από νεαρό αριστοκράτη και οδηγήθηκε σε μια ζωή τόσο κοντά σε κείνη του πολίτη ώστε ο εραστής θεωρήθηκε υπεύθυνος και κινδύνεψε να καταδικαστεί¹⁸⁸.

Φυσικά δεν είναι καθόλου τυχαίο και το γεγονός ότι οι πόρνες και οι εταιρίες εμφανίζονται στην λογοτεχνία και τις εικαστικές τέχνες σχεδόν σύγχρονα με την υιοθεσία του νομίσματος από τους Έλληνες και με την παράλληλη εμφάνιση της «γλώσσας των μετάλλων» στην ποίηση, την υλοποίηση δηλαδή της αντίδρασης των αριστοκρατών στην ευτέλεια και την δημοτικότητα του νομίσματος¹⁸⁹. Άλλωστε, είναι γνωστό ότι το νόμισμα αναπτύχθηκε ανεξάρτητα από και σε σύγκρουση με τους παραδοσιακούς τρόπους πλουτισμού των αριστοκρατών¹⁹⁰. Είναι γνωστή επίσης η συντηρητική τάση στην Αθήνα απέναντι στο νόμισμα και γενικότερα σε όλα τις κερδοσκοπικές προσπάθειες, ανάμεσα σε αυτά και την πορνεία¹⁹¹.

Ενδιαφέρουσα και πολύ σχετική με όλα τα παραπάνω είναι και

η θεωρία της Kurke, σύμφωνα με την οποία η «εφεύρεση» και διαφοροποίηση της πόρνης από την εταίρα είναι προϊόν του βουαίου και αντανάκλα τις διαφορετικές αντιμετώπισεις των κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών στον Ελλαδικό, και δη Αττικό χώρο. Οι διαμάχες και οι αγωνίες γύρω από το νόμισμα, τα ανταγωνιστικά ανταλλακτικά συστήματα και η πολιτική κατάσταση της πόλης μετατοπίστηκαν στην γυναίκα με την κατασκευασμένη αντίθεση εταίρας και πόρνης. Η πόρνη ταυτίζεται με την κυκλοφορία νομισμάτων και αγαθών στην δημόσια σφαίρα, ενώ η εταίρα προορίζεται για να προφυλάσσει και να ξεχωρίζει το αριστοκρατικό σύμπλοιο από την συναλλαγή της αγοράς¹⁹².

Πιο συγκεκριμένα η εταίρα θεωρείται προϊόν του συμποσιακού χώρου και κόσμου, όπου υπηρετούσε 3 λειτουργίες: α) Διευκόλυνε τον ολοσχερή αποκλεισμό της χρηματικής συναλλαγής, εντός του πλαισίου της αριστοκρατικής πρακτικής της ανταλλαγής δώρων. Διαφοροποιώντας τον εαυτό της από την πόρνη, αντιστοιχούσε στην διαφοροποίηση των πολύτιμων μετάλλων από το νόμισμα, ώστε να χαρακτηρίζει και να διαφοροποιεί τον συμποσιακό κόσμο από τον δημόσιο χώρο της αγοράς. β) Ήταν πάντα σεξουαλικά διαθέσιμη γυναίκα που ενέπνεε στον συμποσιακό χώρο ένα γενικότερο ερωτισμό, κάνοντας τις γυναίκες να λειτουργούν ως «συμποσιακά έπιπλα», αντικείμενα που υπηρετούσαν τις ανάγκες των συμποσιαστών και δημιουργούσαν ατμόσφαιρα. γ) Σε αντίθεση με την ερωτική της αντικειμενοποίηση, η τάξη της εταίρας φαίνεται να υφίσταται, κατά καιρούς, μια ηθελημένη συγκάλυψη της κοινωνικής της θέσης, σε μια προσπάθεια να αμβλύνει τη διαφορά μεταξύ συμποσιαστών και των θηλυκών εταίρων τους¹⁹³.

Οι πόρνες, από την άλλη πλευρά, προσομοιάζουν στην κυκλοφορία του νομίσματος στην δημόσια ζωή, όσον αφορά την τέλεια ανταλλαξιμότητα. Όπως και στο νόμισμα, η επιτυχία του συστήματος στηρίζεται στην συμβολική τους ομοιότητα και ευχέρεια να κυκλοφορούν. Σε αντιστοιχία με το νόμισμα εκπροσωπούν μια αστική παρέμβαση στην κυκλοφορία αγαθών και υπηρεσιών ώστε να εξομοιώνουν την κοινωνική θέση όλων των πολιτών. Διότι όπως το νόμισμα και το αριστοκρατικό μονοπώλιο στα πολύτιμα μέταλλα και τα ακριβά αγαθά παρέχει ένα μέτρο απέναντι στο οποίο μπορεί να εκτιμηθεί οποιαδήποτε εργασία, έτσι και οι δημόσιες πόρνες χαρίζουν στους πολίτες μια ισότιμη φαλλική δύναμη¹⁹⁴. Αν η εταίρα λειτουργεί όπως τα μέταλλα στη φαντασία του αριστοκρατικού συμποσίου, η πόρνη λειτουργεί όπως το νόμισμα στην αγορά¹⁹⁵. Η *Οβόλη*, η μια μία εκ των δύο πορνών που παίρνει το όνομα του

μισθού της, στον σκύφο του ζωγράφου του Αμβροσίου, αποτελεί ίσως την ακραία υλοποίηση αυτού του χαρακτηρισμού¹⁹⁶.

Είναι γεγονός ότι το νόμισμα και η ανάγκη που δημιούργησε για την συσσώρευση χρηματικού πλούτου έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αύξηση της πορνείας ως μέσον γρήγορου πλουτισμού. Αντίστροφα, οι αγοραίες σαρκικές απολαύσεις έγιναν η εύκολη επιδίωξη οποιουδήποτε είχε, όχι απαραίτητα πλεονάζον, χρήμα, ήδη από τα τέλη του 6ου αιώνα. Έκτοτε η αρχέγονη εξουσία του έρωτα και η νεότερη εξουσία του χρήματος συνδέθηκαν στενά, σε μια πάλη ατέρμονη, εκμεταλλευόμενες και καπηλευόμενες η μια την άλλη δημιουργώντας σχέσεις που αντανakλούσαν τόσο οικονομικούς, όσο πολιτικούς και κοινωνικούς συσχετισμούς.

Χρύσεος άψαύστοιο διέτμαγεν ἄμμα κορείας
Ζεὺς διαδὺς Δανάας χαλκελάτους θαλάμους.
φαμί λέγειν τὸν μῦθον ἐγὼ τάδεῖ Χάλκεα νικᾷ
τείχεα καὶ δεσμούς χρυσὸς ὁ πανδαμάτωρ.
χρυσὸς ὄλους ῥυτῆρας, ὅλας κληϊδας ἐλέγχει,
χρυσὸς ἐπιγνάμπτει τὰς σοβαροβλεφάρους
καὶ Δανάας ἐλυγασεν ὄδε φρένα. μὴ τις ἐραστὰς
λίσσέσθω Παφίαν, ἀργύριον παρέχων.

Παῦλος Σιλεντιάριος, *Παλατινὴ Ανθολογία*
5.217, 6ος αἰώνας μ.Χ.

Εικόνα 1

(x4): Έφεσος, περ. 550. Ημίεκτον ηλέκτρον (1,12 γραμμάρια)
Triton. Classical Numismatic Group, Inc., Auction-Sale Catalogues,
Lancaster - London, sale VIII, 10.i.2005, lot. 407

Εικόνες 2α και β

Κύλικα του Μάκρωνα, αρχές 5ου αιώνα (Λούβρο G143)
Kunisch 1997, 202.381, πίνακας 131 (λεπτομέρειες)

Εικόνα 3

Σκύφος του ζωγράφου της Πενθεσίλιας
(Αγ. Πετρούπολη, Ερμιτάζ 4224), Peredolski 1928, πίνακας 1

Σημειώσεις

1. Σχολ. Θεοκρίτου, *Συρακοσίδες ή Αδωνιάζουσες* 15.100101, 5-6.
2. Εδώ θα εξεταστεί η οικονομία του αγοραίου έρωτα στην αρχαϊκή και κλασική Ελλάδα μόνο. Για την οικονομία του αγοραίου έρωτα κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, βλ. γενικότερα Davidson, 1998, Pomeroy, 1975, σελ. 139-148 και Gomme and Sandbach, 1973, σποραδικά. Επίσης, Fantham E., «Sex, status and survival in Hellenistic Athens: A study of women in New Comedy», *Phoenix* 29, 1975, σελ. 44-74. Για τους ρωμαϊκούς χρόνους, βλ. γενικότερα McGinn T., *The Economy of Prostitution in the Roman World: a Study of Social History and the Brothel*, Ann Arbor, 2004, με όλη την σχετική βιβλιογραφία. Επίσης, Thomas A., *Prostitution, Sexuality and the Law in Ancient Rome*, New York, 1998 και Vanoyeke, 1996, σελ. 77-151.
3. Για απεικονίσεις του έρωτα σε νομίσματα βλ. τη μοναδική μέχρι σήμερα δουλειά του Von Sallet A., «Eros auf Münzen», *ZfN*, 1881, σελ. 71-99. Επίσης, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* 3, Zürich and München, 1986, λμ. *Eros*, σελ. 850 κε. και λμ. *Eros - Amor*, Cupido, σελ. 952 κε., σποραδικά. Η παρουσία του έρωτα στην τέχνη αποτελεί ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο και δεν θα μας απασχολήσει στην παρούσα εργασία.
4. Μια δύναμη αφανής και ανυπέβλητη, όπως καθίσταται σαφές και στο εγκώμιο που πλέκεται στον Έρωτα από τον Πλούταρχο: «ή δ' ἐξ Ἐρωτος κατοχή προάγεταί τι τολμᾶν παρὰ φύσιν καὶ ἀποθνήσκειν» (*Ερωτικός*, 761e, 8-9). Κατά τα γραφόμενα του Πρόδικου (*απόσπ.* 7, 2-3) στα τέλη του 5ου αιώνα, «ἔρω ἐπιθυμίαν μὲν διπλασιασθεῖσαν ἔρωτα εἶναι, ἔρωτα δὲ διπλασιασθέντα μανίαν γίνεσθαι». Ανάλογος είναι και ο ορισμός που δίνει ο Ξενοφώντας (*Απομνημονεύματα Σωκράτους* 3.9.7, 6). Για τον έρωτα, βλ. Λεκατσάς Π., *Έρωτ. Ερμηνεία μιας Μορφής της Προϊστορικής και Ορφικοδιονυσιακής Θρησκείας*, Αθήνα, 1963. Γενικότερα, Flacelière, 1995, σελ. 49-53. Για τα «θύματά» του στην ελληνική μυθολογία βλ. Flacelière, 1995, σελ. 54-63.
5. Βλ. Flacelière, 1995, σελ. 29-36.
6. Ευριπίδης, *απόσπ.* 438 (Nauck A., *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, Leipzig, 1889²), κάτι στο οποίο συμφωνεί και ο Πλάτωνας, (*Πολιτεία*, 403a, *Νόμοι*, 782e-783a). Στη *Λυσιστράτη* του Αριστοφάνη άλλωστε, η αποχή των γυναικών από το σεξ γονατίζει γρήγορα τους άνδρες της Σπάρτης και της Αθήνας. Βλ. και Davidson, 1998, σελ. 160-161.
7. Πλούταρχος, *Ερωτικός*, 753d, 4-6: «αὐλητρίδες δὲ Σάμιαί καὶ ὄρχηστρίδες, Ἀριστονίκα καὶ τύμπανον ἔχουσ' Οἰνάνθη καὶ Ἀγαθόκλεια διαδήμασι βασιλέων ἐπέβησαν». Βλ. επίσης στη συνέχεια ιστορίες βασιλέων οι οποίοι έπεσαν θύματα του έρωτά τους και αφανίστηκαν, π.χ. ο βασιλιάς Νίνος που ανέβασε στο θρόνο του την Σεμίραμι την Συρία, η οποία καταχράστηκε την εξουσία του και τον σκότωσε. Βλ. και Vanoyeke, 1996, σελ. 72-73.
8. Βλ. για παράδειγμα Ομήρου *Ιλιάδα*, 14.188 κε., όπου η Αφροδίτη

φαίνεται να έχει δυνάμεις ακόμη και πάνω στο Δία. Για τη δύναμη και τα «θύματα» της Αφροδίτης, βλ. γενικότερα Flacelière, 1995, σελ. 46-47.

9. Βλ. Davidson, 1998, σελ. 168-182 και Dover, 1998, σελ. 110-119. Για την κυριαρχική συμπεριφορά εραστών, βλ. Keuls, 1985, σελ. 175-186. Για την παρομοίωση του σώματος των πολιτών και της δύναμής του με την ενεργητική ερωτική συμπεριφορά βλ. Halperin, 1990, σελ. 102-103.

10. Τουράτσογλου Ι., «Αρχαιολογία Νομισματική Νομισματική Αρχαιολογία», στο: Sheedy K.A. και Papageorgiadou-Banis Ch. (επιμ.), *Numismatic Archaeology Archaeological Numismatics*, Oxford, 1996, σελ. 2. Στην δύναμη του χρήματος είναι ουσιαστικά αφιερωμένη η κωμωδία του Αριστοφάνη *Πλούτος*. Βλ. και Davidson, 1998, σελ. 109, 149-159.

11. Βλ. για παράδειγμα Schaps, 2004· Le Rider, 2002· Kurke, 1999, σελ. 3-37· von Reden, 1997, σελ. 170-172· Howgego, 1995, Kraay, 1976. Επίσης, von Reden, 1995, κεφ. 9, με όλες ωστόσο τις παρατηρήσεις του Kroll J., «Book review: S. von Reden, *Exchange in Ancient Greece*, London, 1995», *AJA* 101, 1997, σελ. 175-176.

12. Πλάτων, *Πολιτεία*, 359d-360d. Από εδώ ορμώμενοι οι Shell M. (*The economy of Literature*, Baltimore, 1978, σελ. 14) και Seaford (1994, σελ. 224), υποστήριξαν ότι αυτή η «αόρατη» δύναμη ήταν κάτι το τυπικό για την τυραννία και για το νόμισμα. Και οι δύο δυνάμεις ήταν «αόρατες», ανεξέλεγκτες, και αυτοελεγχόμενες, άρα και απόλυτες. Βλ. και von Reden 1997, σελ. 170, σημ. 97. Για την αόρατη χρήση και δύναμη του νομίσματος βλ. επίσης και Kurke L., *The traffic in praise: Pindar and the Poetics of Social Economy*, Ithaca, London, 1991, σελ. 225-239.

13. Για τη δύναμη του χρήματος και το ρόλο του σε μια σχέση βλ. Von Reden, 1995, σελ. 206-209. Για τα χρήματα ως σύμβολο της ανδρικής υπερροχής σε μια σχέση, ως «οικονομικό φαλλό», βλ. Keuls, 1985, σελ. 179-180, 224, 262-264· Keuls, 1983, σελ. 229.

14. Βλ. για παράδειγμα Πλάτωνα, *Πολιτεία*, 573d, 574b-c. Γνωστοί άνδρες της κλασικής εποχής, όπως ο Καλλίας, ο Ανδοκίδης και ο πατέρας του Λεγόρας έπεσαν οικονομικά θύματα του έρωτα. Για τις ιστορίες τους, βλ. Davidson, 1998, σελ. 194. Για τα ολέθρια αποτελέσματα του έρωτα βλ. ακόμη για παράδειγμα Πλάτων, *Φαίδρος*, 231a, 239b και Ισαίος, *Περί του Φιλοκτήμονος Κλήρου*, 18-22. Ακόμη πιο δύσκολη γίνεται η κατάσταση όταν το αντικείμενο του έρωτα είναι αγόρι κατά τον Ξενοφώντα (*Απομνημονεύματα Σωκράτους*, 1.3.11, 2-12, 1): «καί τί ἂν οἶει παθεῖν καλὸν φιλήσας; ἄρ' οὐκ ἂν αὐτίκα μάλα δοῦλος μὲν εἶναι ἀντ' ἐλευθέρου, πολλὰ δὲ δαπανᾶν εἰς βλαβερὰς ἡδονάς, πολλὴν δὲ ἀσχολίαν ἔχειν τοῦ ἐπιμεληθῆναι τινος καλοῦ κάγαθοῦ, σπουδάζειν δ' ἀναγκασθῆναι ἐφ' οἷς οὐδ' ἂν μαινόμενος σπουδάσειεν». Για την θυματοποίηση ειδικά εκείνων που για λόγους γοήτρου ξοδεύουν ποσά πέρα από τις δυνατότητές τους προκειμένου να αποκτήσουν κάποια ή κάποιον εκδιδόμενο ελεύθερο πολίτη, βλ. Cohen, 2000, σελ. 128. Χαρακτηριστικό μάλιστα είναι το απόσπασμα του Δίωνα Χρυσσοστόμου (*Λόγοι* 6.19) σύμφωνα με τον οποίο κανείς

δεν ξοδεύει ούτε μία δραχμή για να ξύσει κάποιο σημείο του σώματός του, πολλά τάλαντα όμως ξοδεύονται για χάρη της σεξουαλικής ηδονής.

15. Ξενοφών, *Οικονομικός*, 1.13, 1-5· Ξενοφών, *Απομνημονεύματα Σωκράτους*, 1.2.22. Για την αποδυνάμωση των αντιστάσεων από τον έρωτα, βλ. και Just, 1989, σελ. 174-175. Κατά τον Πλούταρχο (*Ερωτικός*, 752e-755b), κίνδυνοι ελλοχεύουν και στον πλούσιο γάμο: έρωτας, γάμος και πλούτη είναι βέβαια καλό να υπάρχουν, ωστόσο ο πλούτος της γυναίκας δεν πρέπει να προτιμάται από την αρετή ή τη γενιά της. Διότι σε περίπτωση που ο νέος «ερωτευτεί» τα πλούτη και τα μεγαλεία της γυναίκας κινδυνεύει να αφανιστεί. Προτείνεται οι συνετοί άνδρες να απαρνούνται τα πολλά χρήματα των γυναικών και να τους τα περικόπτουν γιατί είναι αυτά που προκαλούν στις γυναίκες την τρυφή και την ηδυπάθεια και τις κάνουν ασταθείς και εσωτερικά άδειες.

16. Βέβαια, υπάρχει και η ευεργετική επίδραση του έρωτα, καθώς μπορεί να μεταβάλει θετικά ανθρώπους που είναι φιλάργυροι και μικρόψυχοι. Βλ. Πλούταρχος, *Ερωτικός*, 762b11-c 3: «δωρητικός δε και άπαλός και μεγαλόφρων γίνεται πᾶς έραστής, κᾶν γλίσχρος ἢ πρότερον, τῆς μικρολογίας καὶ φιλαργυρίας δίκην σιδήρου διὰ πυρὸς ἀνιεμένῃ ὥστε χαίρειν τοῖς έρωμένοις διδόντας, ὡς παρ' ἐτέρων οὐ χαίρουσιν αὐτοὶ λαμβάνοντες».

17. Κατά τον Πλάτωνα υπάρχουν δύο είδη έρωτα: ο «κοινός», παλλαϊκός έρωτας, που εμπνέει άνδρες μικρής αξίας, οι οποίοι δίνουν τα χάρδια τους αδιακρίτως σε γυναίκες και παιδιά και οι οποίοι είναι περισσότερο ερωτευμένοι με τα σώματα παρά τις ψυχές και τον οποίο εμπνέει η Αφροδίτη Πάνδημος. Ο δεύτερος έρωτας, ο ουράνιος, που εμπνέεται από την Αφροδίτη Ουρανία, δεν είναι λάγνος και αφορά αυτούς που ερωτεύονται παιδιά που είναι ώριμα στην ηλικία. Βλ. Πλάτων, *Συμπόσιο*, σελ. 181b-c· Πλούταρχος, *Ερωτικός*, 764b. Βλ. και Cantarella, 1992, σελ. 17-18.

Έτσι από ο Εύβουλος (*απόσπ.* 84, 1) αποκαλεί τις πόρνες «φιλωδούς κερμάτων παλευτριάς» ενώ ο έρωτας, θεωρείται ως το όνομα του γνήσιου είδους του γένους και η πορνεία ως πάντα και απαραίτητα κίβδηλη από τον Αισχίνη (*Κατά Τιμάρχου*, 136). Ο ίδιος συνεχίζει (*Κατά Τιμάρχου*, 137, 1-6): «Ὅριζομαι δ' εἶναι τὸ μὲν ἐρᾶν τῶν καλῶν καὶ σωφρόνων φιλοθρώπου πάθος καὶ εὐγνώμονος ψυχῆς, τὸ δὲ ἀσελγαίνειν ἀργυρίου τινὰ μισθούμενον ὕβριστοῦ καὶ ἀπαιδεύτου ἀνδρὸς ἔργον εἶναι καὶ τὸ μὲν ἀδιαφθόρως ἐρᾶσθαί φημι καλὸν εἶναι, τὸ δ' ἐπαρθέντα μισθῷ πεπορνεῦσθαί αἰσχρόν». Για τη διαπραγμάτευση του θέματος, βλ. Dover, 1988, σελ. 50-54. Κάτι ανάλογο υποστηρίζει και ο Πλούταρχος (*Ερωτικός*, 759e, 10-12): «Ἀφροδίτης τὸ ἔργον ἔρωτος ὦνιόν ἐστι δραχμῆς, καὶ οὔτε πόνον οὔδεις οὔτε κίνδυνον ἀφροδισίων ἔνεκα μὴ ἐρῶν ὑπέμεινε».

18. Η μαρτυρίες ωστόσο, στη συντριπτική πλειοψηφία τους, προέρχονται από την Αττική γραμματεία και τέχνη.

19. Chantraine, 1968, λμ. *πέρνημι*. LSJ I1, λμ. *πέρνημι*. Σύμφωνα με την εγκυκλοπαίδεια *Britannica* (1937-1974) ως πορνεία ορίζεται «η πρακτική της καθ' ἑξην ή περιοδικής σεξουαλικής συνεύρεσης, λιγότερο ή περισσότερο

ασύδοτης, με ιδιοτελή κίνητρα. Χαρακτηρίζεται επομένως από τρία βασικά στοιχεία: πληρωμή, ερωτική ασυδοσία και συναισθηματική αδιαφορία». Για την περαιτέρω ανάλυση και προσδιορισμό του όρου, βλ. Truong T.-D., *Sex, Money and Morality: Prostitution and Tourism in Southeast Asia*, London, 1990, σελ. 11-16.

20. Kurke, 1999, σελ. 178· Davidson, 1998, σελ. 117· Λεντάκης, 1998, σελ. 32. Για μια κοινωνική θεώρηση της εξέλιξης της μέχρι τις μέρες μας, βλ. Bullough, 1987. Για τις απαρχές της πορνείας, βλ. Λεντάκης, 1998, σελ. 11 κε. Το έργο του Λεντάκη, αν και όχι ακροθιγώς επιστημονικό, μνημονεύεται στην παρούσα εργασία καθώς αποτελεί ένα σημαντικό τμήμα της, ουσιαστικά ανύπαρκτης, ελληνικής βιβλιογραφίας στο θέμα του έρωτα κατά την αρχαιότητα.

21. Davidson, 1998, σελ. 125. Για τον ρόλο της πόρνης στην διατήρηση της σωματικής ακεραιότητας του άνδρα πολίτη και το δημοκρατικό του δικαίωμα να επιβάλλεται σεξουαλικά στους άλλους, βλ. Kurke, 1999, σελ. 195-196. Για τις απόψεις που θέλουν την σεξουαλική δραστηριότητα να έχει πολιτικές μάλλον παρά ερωτικές προεκτάσεις, βλ. Cohen, 2000, σελ. 113-114 και σημ. 4. Για ανάλογη θεώρηση της πορνείας ως κατευθυνόμενης από νομικής πλευράς, Cohen, 2000, σελ. 114-115. Για την ενεργητική συνουσία ως εικόνα του σώματος των πολιτών, ως αρρένων που επιβάλλονται μάλλον, παρά ως βιολογική ή κοινωνική συμπεριφορά, βλ. Halperin, 1990, σελ. 102-103.

22. Οι αρχαίες ελληνικές πηγές μας δίνουν σωρεία πληροφοριών για την αρχαία πορνεία, ενώ η αγγειογραφία και σε πολλές περιπτώσεις τα ανασκαφικά δεδομένα έρχονται να επιβεβαιώσουν ή να συμπληρώσουν την αρχαία ελληνική γραμματεία. Για τις βασικότερες πηγές της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, βλ. Λεντάκης, 1998, σελ. 246-147.

23. Mosse, 1991, σελ. 69. Για την εικόνα ενός οίκου ανοχής κατά τον 4ο αιώνα π.Χ., βλ. Ξέναρχος, *απόσπ.* 4 και Εύβουλος, *απόσπ.* 67 και 84. Για την αρχιτεκτονική των πορνείων και κυρίως για το κτίριο Z στο Δίπυλο των Αθηνών, εντός των τειχών, βλ. Davidson, 1998, σελ. 85-86· Λεντάκης, 1998, σελ. 64-69· Knigge U., *Der Keramikos von Athen*, Athens, 1988, σελ. 88-94. Για την αναπαράσταση πορνείων στην αγγειογραφία, Reinsberg, 1993, σελ. 172-184. Βλ. ωστόσο, Lewis, 2002, σελ. 115-116 και Keuls, 1985, σελ. 158, για την δυσκολία ταύτισης των σκηνών με δραστηριότητες στο εσωτερικό πορνείων. Για τα πορνεία της Αθήνας και του Πειραιά, βλ. Λεντάκης, 1998, σελ. 40-52· Reinsberg, 1993, σελ. 191-195· Licht, 1975², σελ. 334-335. Για άλλα γνωστά πορνεία στον ελληνικό κόσμο, βλ. Λεντάκης, 1998, σελ. 53-64.

24. Ευστάθιος, *Σχόλια στην Ομήρου Οδύσσεια*, 2.275, 26-36. Πρβλ. και Mosse, 1991, σελ. 68-69. Για την «Λαύρα» της Σάμου που δημιούργησε ο Πολυκράτης της Σάμου (540-522), στενό δρόμο με δημόσιες γυναίκες, βλ. Κλέαρχος, *αποσπ.* 44· Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 12.57, 20-31. Πρβλ. επίσης, Λεντάκης, 1998, σελ. 39-40.

25. Αισχύνης, *Κατά Τιμάρχου* 119, σελ. 4-7. Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*

7.202. Πιθανότατα, από το πορνικό τέλος, για το οποίο δεν γνωρίζουμε τίποτε περισσότερο, ή από κάποια ειδική εισφορά επί των κερδών των πορνών, ο Σόλωνας κατασκεύασε το ναό της Πανδήμου Αφροδίτης (Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 13.25, 3-6). Για το πορνικόν τέλος στην Κω από επιγραφή βλ. Reinach T., «L'impôt sur les Courtisanes à Cos», *REG* V, 1892, σελ. 100-102· Vreeten G.A.L., *De Lege quadam Sacra Coorum (Ditt. Syll³ 1000)*, Groningaae, 1953, σελ. 42-44. Για το πορνικόν τέλος γενικότερα, βλ. Cohen, 2000, σελ. 131-2· Λεντάκης, 1998, σελ. 132-135· Cantarella, 1992, σελ. 49· Winkler J.J., *The Constraints of Desire. The Anthropology of Sex and Gender in Ancient Greece*, New York, 1989, σελ. 45 κε.· Licht, 1975², σελ. 334· Cantarella E., «Porstizione (diritto Greco)», *Novissimo Digesto Italiano* 14, 1967, σελ. 225 κε.

26. Νίκανδρος (*Κολοφωνιακά*), *FGrHist*, 271-272, απόσπ. 9· Φιλήμων, απόσπ. 4. Ο τελευταίος, κωμικός ποιητής του τέλους του 4ου αιώνα π.Χ., αφιέρωσε μάλιστα έναν παιάνα στον Σόλωνα γι' αυτήν του την καινοτομία. Βλ. ακόμη, Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 13.25. Πρβλ. και Kurke, 1999, σελ. 196-197· Halperin, 1990, σελ. 100-101.

27. Ξενοφών, *Απομνημονεύματα Σωκράτους* 1.6.13, 4-5· Αριστοφάνης, *Πλούτος*, 153-159· Αισχίνης, *Κατά Τιμάρχου*, σελ. 52. Πρβλ. Davidson, 1998, σελ. 125· Dover, 1988, σελ. 22-23· Licht, 1975², σελ. 436 κε.

28. Για την ανδρική πορνεία στα οικήματα, βλ. Davidson, 1998, σελ. 90-91. Για την εικόνα του ανδρικού πορνείου, βλ. Λεντάκης, 1998, σελ. 234-235· Keuls, 1985, σελ. 293-294.

29. Αισχίνης, *Κατά Τιμάρχου* 74, 3-11, 123. Πρβλ. Licht, 1975², σελ. 438-440.

30. Αισχίνης, *Κατά Τιμάρχου* 119, 4-5. Πρβλ. Cantarella, 1992, σελ. 49.

31. Σεξουαλικά ώριμα θεωρούνται τα αγόρια μεταξύ του 12ου και 18ου έτους της ηλικίας τους. Βλ. *Παλατινή Ανθολογία* xii, 4 (Στράτων). Βλ. και παρακάτω σημ. 50.

32. Kurke, 1999, σελ. 178. Για την δυσκολία του να προσδιορίσει κανείς ακριβώς τον όρο εταίρα, βλ. Davidson, 1998, σελ. 134-135. Για την έννοια της εταίρας και τα χαρακτηριστικά της γενικότερα, Reinsberg, 1993, σελ. 124-127. Για τις διαφορές μεταξύ πόρνης και εταίρας αλλά και την σύγχυση κατά τη χρήση των δύο όρων, βλ. Lewis, 2002, σελ. 100-101 και Kurke, 1999, σελ. 178-181, με όλη τη νεότερη βιβλιογραφία. Για το πορτρέτο της πόρνης ως αντίθετο της εταίρας στον Ανακρέοντα, Kurke, 1999, σελ. 187 κε. Για την εταίρα ως προϊόν του συμποσιακού χώρου και κόσμου, βλ. Kurke, 1999, σελ. 185-186. Στον αντίποδα, βλ. για παράδειγμα, τον Gomme A.W. («The prostitution of women in Athens in the fifth and fourth cent. BC», *Classical Philology* 20, 1925, σελ. 16), ο οποίος χαρακτηρίζει την εταίρα ως «demi-mondaine» και την θεωρεί «less gifted and less fortunate woman». Για τις διαφορές στην συμπεριφορά μεταξύ εταίρων και πορνών μέσα από την αρχαία γραμματεία, βλ. Kurke, 1999, σελ. 213-215.

33. Βλ. Davidson, 1998, σελ. 125.

34. Αντιφάνης, *απόσπ.* 212. Πρβλ. Richter, 1971, σελ. 5, σημ. 39· Harrison, 1968, σελ. 14.

35. Για την θέση των παλλακίδων στην Αθηναϊκή κοινωνία, βλ. Keuls, 1985, σελ. 267-273. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο ρήτορας Υπερείδης, ο οποίος κέρδιζε τόσα χρήματα ώστε να συντηρεί 3 ερωμένες σε διαφορετικά σημεία της Αττικής: την Μυρρίνη στην Αθήνα, την Αρισταγόρα στον Πειραιά και την Φίλα στην Ελευσίνα (Ιδομενεύς, *FGrHist* 338, F14· Πλούταρχος, *Βίοι Ρητόρων* 849d, 6-e, 1). Πρβλ. Davidson, 1998, σελ. 102. Για τις υπηρεσίες που οι άνδρες περίμεναν από τους τρεις κατηγορίες γυναικών, εταίρες, παλλακίδες και συζύγους, βλ. Δημοσθένης, *Κατά Νεαίρας* 122, 4-7. Πρβλ. επίσης, Halperin, 1990, σελ. 110-111· Just, 1989, σελ. 63-65· Richter, 1971, σελ. 5.

36. Βλ. για παράδειγμα την περίπτωση της Νεαίρας που εξαγοράστηκε από τους εραστές της αρχικά αντί 3.000 δραχμών και στη συνέχεια εξαγόρασε και η ίδια την ελευθερία της από αυτούς αντί 2.000 δραχμών. Hamel, 2003, σελ. 29-37.

37. Ο γάμος είναι μια περίπτωση κατά την οποία δώρα αξίας και χρήματα αλλάζουν χέρια, με την μορφή της προίκας. Για τον γάμο και δώρα, βλ. von Reden, 1997, σελ. 163-164, και σημ. 63 για βιβλιογραφία σχετική με χρήματα που καταβάλλονται ως προίκες. Βλ. επίσης, Reinsberg, 1993, σελ. 24-25 και 56-58· Schaps M.D., *Economic Rights of Women in Ancient Greece*, Edinburgh, 1979, σελ. 74-88.

38. Οι κόρες των Λυδών, για παράδειγμα, αποτελούν μια τέτοια γνωστή περίπτωση (Ηρόδοτος, *Ιστορία* 1.93, 12-14· *Δισσοί Λόγοι* 90.2.16· Diels H. και Kranz W., *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Berlin, 1972). Ωστόσο σύμφωνα με τον Frazer J. (*The Golden Bough: a Study in Magic and Religion*, New York, 1963, σελ. 5, 38), πρόκειται μάλλον για έθιμο ιερής αφιέρωσης παρά για προίκα. Πρβλ. Kurke, 1999, σελ. 175-177· von Reden, 1997, σελ. 169-170· Λεντάκης, 1992, σελ. 68-71. Το ίδιο φαίνεται πως έκαναν οι κόρες των Ετρούσκων (Πλαύτος, *Cistellaria*, 562-563) και κάποιες κόρες στην Κύπρο (Ιουστίνος, *Epitoma Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio* 18.5). Κατά τον Λεντάκη (1992, σελ. 80-81) ωστόσο πρόκειται για παρανόηση του θρησκευτικού χαρακτήρα της ιεράς πορνείας, σχετίζοντας τα χρήματα με το έθιμο που καθιέρωσε ο Κινύρας στην Πάφο. Στην Καρχηδόνα, στην πόλη Sicca της Νουμιδίας, οι γυναίκες εκπορνεύονταν στο ιερό της Αφροδίτης-Τανίτ, για να μαζέψουν την προίκα τους (*Valerius Maximus* 2.6.15.). Σε ορισμένες περιπτώσεις αυτό το έκαναν και οι Αιγύπτιες (Σέξτος Εμπερίκος, *Πυρρώνειοι Υποτυπώσεις* 3.210).

39. Δημοσθένης *Κατά Νεαίρας*, 112-113. Για την γοητεία της συνεύρεσης με πόρνες ή πόρνους που είναι ελεύθερες/οι πολίτες και την πρόθεση καταβολής υψηλών αμοιβών για τις υπηρεσίες τους, βλ. Cohen, 2000, σελ. 127-128.

40. Ιουστίνος, *Epitoma Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio* 21.3. Πρβλ. Λεντάκης, 1998, σελ. 338-343. Αντίστοιχα και οι Βαβυλώνιοι, όταν καταλήφθηκαν από τους Πέρσες, τότε αναγκάστηκαν να καταπορνεύ-

σουν τα θήλαα τέκνα τους κατ' ιδίαν για οικονομική επιβίωση (Ηρόδοτος, *Ιστορίαι* 1.196), ενώ ο Χέοπας, προκειμένου να οικοδομήσει τη πυραμίδα του και καθώς τα οικονομικά του δεν επαρκούσαν, εκτόρνευσε την κόρη του, την οποία εγκατέστησε σε πορνείο, συγκεντρώνοντας έτσι το απαιτούμενο ποσό (Ηρόδοτος, *Ιστορίαι* 2.126).

41. Αισχίνης, *Κατά Τιμάρχου*, σελ. 51. Για τον ακριβή καθορισμό του όρου εταίρησις, βλ. Λεντάκης, 1998, σελ. 258· Cantarella, 1992, σελ. 52· Licht, 1975², σελ. 437.

42. Αισχύνης, *Κατά Τιμάρχου* 1,52. Πρβλ. Davidson, 1998, σελ. 125. Για τον λεπτό διαχωρισμό από τον πόρνο, βλ. Λεντάκης, 1998, σελ. 248, 252 κε.· Dover, 1988, σελ. 23.

43. Βλ. και Halperin, 1990, σελ. 94 κε.

44. Βλ. Dover, 1998, σελ. 21-24.

45. Λεκατσάς, 1958-1960, σελ. 3072.

46. Στράβων, *Γεωγραφικά* 8.6.20, 29-38. Πρβλ. Λεντάκης, 1998, σελ. 322-330· Halperin, 1990, σελ. 106· Licht, 1975², σελ. 340-341· Conzelmann H., «Korinth und die Mädchen der Aphrodite: Studien zur Religionsgeschichte der Stadt Korinth», *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, 1967, σελ. 245-261.

47. Λεκατσάς, 1958-1960, σελ. 3072.

48. Για την ιερά πορνεία γενικότερα, βλ. Λεντάκης, 1992, σελ. 288-289· Halperin, 1990, σελ. 106.

49. Για τα δώρα αντί χρήματα κυρίως σε εταίρες και εραστές, βλ. γενικότερα, Davidson, 1998, σελ. 120-124. Το μεγαλύτερο δώρο στην ιστορία των εταίρων έλαβε η Φρύνη από τον Πραξιτέλη, ο οποίος φιλοτέχνησε και της χάρισε το άγαλμα του θεού Έρωτα, που εξέφραζε το έρωτά του προς αυτήν. Βλ. Davidson, 1998, σελ. 121-122. Για τη σχέση Πραξιτέλη-Φρύνης, βλ. Corso, 2004, σελ. 239-240. Για το άγαλμα του έρωτα Corso, 2004, σελ. 257 κε. Για την Φρύνη γενικότερα, βλ. Licht, 1975², σελ. 348-351.

50. Dover, 1988, σελ. 100-101· Meyer, 1988, σελ. 120· Koch-Harnack G., *Knabenliebe und Tiergeschenke: ihre Bedeutung im paderastischen Erziehungssystem Athens*, Berlin, 1983, Krenkel, 1978, σελ. 50. Τα μαιράκια είναι αγόρια που έχουν περάσει την εφηβεία αλλά δεν θεωρούνται ακόμη ώριμοι άνδρες, δηλαδή στην αρχή των 20 χρόνων τους. Πρβλ. Halperin, 1990, σελ. 90· Keuls, 1985, σελ. 296 και παραπάνω σημ. 3. Για την ερωτική απέχθεια των Αθηναίων προς τους νέους άνω των 20 ετών, βλ. Halperin, 1990, σελ. 88. Για τον «ρομαντικό ομοφυλοφιλικό έρωτα», που δεν εξαρτάται ούτε από χρηματική πληρωμή ούτε από την κοινωνική ανάγκη της αναπαραγωγής, βλ. Just, 1989, σελ. 147-148. Για την παιδεραστία γενικότερα, βλ. Flacelière, 1995, σελ. 65-98· Halperin, 1990, σελ. 54-61· Keuls, 1985, σελ. 277-299. Για την σχέση παιδεραστίας και συμποσίου, βλ. Bremmer, 1990, σελ. 142-145.

51. Αριστοφάνης, *Πλούτος*, 149-160. Πρβλ. Davidson, 1998, σελ. 109. Εδώ ο Dover (1988, σελ. 160) αντιλαμβάνεται μια προσπάθεια απόρριψης της διάκρισης ανάμεσα στον έρωτα και την πορνεία. Για αγόρια που εκ-

πορνεύονται αντί δώρων, όπως λαγωνικά, άλογα ή κοσμήματα, βλ. ακόμη Αριστοφάνης, *Όρνιθες*, 704-707. Πρβλ. Reinsberg, 1993, σελ. 241-243. Για την δωρεά λαγών και πετεινών από την εικονογραφία και το παιδευτικό τους περιεχόμενο, βλ. Reinsberg, 1993, σελ. 248-250 και Bremmer, 1990, σελ. 142. Για την παιδαγωγική όψη της παιδευαστίας γενικότερα, βλ. Flacelière, 1995, σελ. 89-98· Μαρrou Η.Ι., *Ιστορία της Εκπαιδύσεως κατά την Αρχαιότητα*, μτφρ. Θ. Φωτεινοπούλου, Αθήνα, 1961, σελ. 55-68.

52. Για τις δύο αυτές πρακτικές και τη σημασία τους, βλ. Davidson, 1998, σελ. 110-112· Meyer, 1988, σελ. 118-119. Για την υποκρισία και τον κυνισμό και τις υποχρεώσεις που περιέχεται στην προσφορά δώρων, βλ. Davidson, 1998, σελ. 122-123. Για το ίδιο το σώμα ως είδος ανταλλαγής και πληρωμής βλ. τον κωμικό ποιητή του 4ου αιώνα. Έφιππο (*απόσπ.* 20) για τη συμμετοχή νεαρού σε δείπνο άσυμβόλου, χωρίς δηλαδή να συνεισφέρει τη δική του συμμετοχή σε είδος ή χρήμα, οπότε ο ποιητής συμπεραίνει ότι εξοφλεί τον λογαριασμό του με το σώμα του. Ο Αθήναιος, (*Δειπνοσοφισταί* 13.3, σελ. 10) θεωρεί ότι το ίδιο καταλογίζει και ο Αισχίνης στον Τίμαρχο, ο οποίος συμμετέχει σε μεγάλα συμπόσια και ακριβές δραστηριότητες χωρίς να πληρώνει (Αισχίνης, *Κατά Τιμάρχου* 75, σελ. 6-11). Πρβλ. Λεντάκης, 1998, σελ. 256, 264. Η πρακτική ωστόσο των δώρων και η σημασία της δεν θα αναλυθεί περαιτέρω, καθώς το αντικείμενο της παρούσας μελέτης αφορά στην επί χρήμασι προσφορά ερωτικών υπηρεσιών μόνο.

53. Shapiro, 1981, σελ. 136-137· Dover, 1973, σελ. 66. Για τον ομοφυλοφιλικό έρωτα και τις ρίζες του, βλ. γενικότερα Dover, 1998, σελ. 204-225.

54. Γνωστή είναι η περίπτωση του φιλόσοφου Διονύσιου του Ηρακλεώτη, ο οποίος περνώντας με τους μαθητές του έξω από ένα πορνείο στο οποίο είχε πάει την προηγούμενη μέρα κι έφυγε αφήνοντας ένα μικρό χρέος, καθώς έτυχε να έχει επάνω του χρήματα, άπλωσε επιδεικτικά το χέρι του και πλήρωσε μπροστά σε όλους. Βλ. Νικίας Νικαεύς, *απόσπ.* 4.464 [Müller C. and T. (επιμ.), *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Paris, 1841-1883]. Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* (επιτομή), 2.2, 38, σελ. 11-15.

55. Βλ. παρακάτω, σημ. 85.

56. Αριστοφάνης, *Βάτραχοι*, σελ. 148, για εκείνους που βασανίζονται στον Άδη, αφού έχουν εξαπατήσει παιδιά με αυτό τον τρόπο. Βλ. και παρακάτω σημ. 98.

57. Μια πρώτη δουλειά, βασισμένη σε γραπτές μαρτυρίες, έχει γίνει από τον Loomis, 1998, σελ. 166-185, ενώ μια γενική θεώρηση κάνουν ο Davidson, 1998, σελ. 112-127 και ο Halperin, 1990, σελ. 107-112.

58. Ιπώνναξ, *Ιάμβων* 21.1.

59. Στα μέσα του 6ου αιώνα η αντιστοιχία μεταξύ ηλέκτρου και αργύρου ήταν 1:13, δηλαδή ο στατήρας ηλέκτρου ισοδυναμούσε με 26 περίπου δραχμές αργύρου. Βλ. Le Rider, 2002, σελ. 157. Το ημίεκτον (0,083 του στατήρα) ηλέκτρου, βάρους περίπου 1,15 γραμμαρίων, αντιστοιχούσε σε 1 αργυρή δραχμή και 1 οβολό, δηλαδή συνολικά 7 αργυρούς οβολούς. Για την αντιστοιχία μεταξύ Κυζικινού ηλέκτρου και αθηναϊκού αργύρου 1:13-14

στον 5ο αιώνα, βλ. Figueira, 1998, σελ. 514. Για το πρόβλημα της ανταλλακτικής αξίας των στατήρων ηλέκτρον κατά τον 5ο και 4ο αιώνα, βλ. Figueira, 1998, σελ. 524-527. Για την υψηλή αξία των πρώιμων υποδιαίρεσεων σε ήλεκτρο, βλ. Kraay, 1976, σελ. 318 και σημ. 2. Ο Πολυδεύκης (*Ονομαστικόν* 9.62, 8) αναφέρεται στην αξία του χρυσού έναντι του αργύρου όταν σημειώνει: «ήμιεκτόν ἐστι χρυσοῦ, μανθάνεις ὀκτῶ ὀβολοί», και όχι στην αξία του ηλέκτρον έναντι του αργύρου, που είναι ασφαλώς χαμηλότερη.

60. Βλ. παραπάνω, σημ. 26.

61. Εύπολις, *απόσπ.* 233.2-4. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 166-167, 2. Για τον κόλλυβο, ένα είδος χρήματος που κόπηκε αρχικά, ανεπίσημα, από αθηναίους εμπόρους και χρησιμοποιήθηκε στη συνέχεια, στα τέλη του πελοποννησιακού πολέμου, και από την πολιτεία, βλ. Figueira, 1998, σελ. 497-511, 520 με όλη τη συζήτηση και την βιβλιογραφία και Kurke, 1999, σελ. 305, σημ. 15.

62. Εύβουλος, *απόσπ.* 67.7. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 170, 11.

63. Αντιφάνης, *απόσπ.* 300.3. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 169, 9.

64. Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων* 6.4, 9. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 171, 12.

65. Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων* 4.16, 1-6. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 173-174, 22.

66. Ευστάθιος, *Σχόλια στην Ομήρου Οδύσσεια*, 2.275, 29. Για τις υποδιαίρεσεις του χάλκινου οβολου, βλ. Grandjean C., «La valeur des monnaies de bronze du Péloponnèse à l'époque classique et hellénistique», *RN* 153, 1988, σελ. 31-40· Psoma S., «Une nombre de chalques dans l'obole dans le monde grec», *RN* 153, 1988, σελ. 19-29· Picard O., «La valeur des monnaies grecques en bronze», *RN* 153, 1998, σελ. 7-18.

67. Για την σχέση κολλύβου και χαλκών, βλ. Figueira, 1998, σελ. 504.

68. Ησύχιος, λμ. *τριάντος*. Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν* 9.81, 2.

69. Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν* 4.175, 2. Για τις χάλκινες υποδιαίρεσεις στην Σικελία γενικότερα και την σχέση τους με τον οβολό, βλ. Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν* 9.81.

70. Η αγγειογραφία έχει δώσει παραστάσεις, ήδη από τις αρχές του 5ου αιώνα με γυναίκες που γνέθουν ή τυλίγουν μαλλί (Keuls, 1985, σελ. 258-259· Rodenwaldt G., «Spinnende Hetären», *AA*, 1932, σελ. 7-21) και οι οποίες προσεγγίζονται από νεαρούς άνδρες με δώρα ή πουγκιά (Meyer, 1988, σελ. 110 και σημ. 94 με όλη τη σχετική βιβλιογραφία. Βλ. και παρακάτω, σημ. 122). Παρά τις διαφωνίες που κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί, φαίνεται μέσα από τη μαρτυρία των φιλολογικών πηγών, των ελληνιστικών επιγραμμάτων για την εταίρα που γνέθει ή υφαίνει, της αγγειογραφίας (Williams, 1983, σελ. 96-97) και από τα ευρήματα υφαντικών βαρών από το κτίριο Z του Διπύλου (βλ. παραπάνω, σημ. 23), ότι οι γυναίκες που ασχολούνται με την επεξεργασία του μαλλιού είναι εταίρες ή πόρνες, με την υφαντική να τονίζει την θηλυκότητα της γυναίκας. Για την συζήτηση του θέματος, βλ. Παλαιοθόδωρος, 2006, σελ. 154-155· Davidson, 1998, σελ. 87-

90· Sutton R.F., «The spinning hetaira controversy», *AJA* 87, 1983, σελ. 263-264.

71. Δημοσθένης, *Κατά Νεαίρας* 67, 7-9. Βλ. και *LSJ*, λμ. *εργαστήριο*. Κατά τον Εύπολη (*απόσπ.* 92, 31) ονομάζεται και κινητήριο, τόπος για συνουσία.

72. Ανδοκίδης, *Περί Μυστηρίων* 100.3. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 167, 4.

73. Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 6.40.4. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 171, 14.

74. Για χρήματα που δαπανώνται για μια εταιρά, βλ. Δημοσθένης, *Κατά Νεαίρας*, όπου ο βίος της χρησιμοποιείται ως επιχείρημα. Γενικότερα, βλ. Halperin, 1990, σελ. 111-112.

75. Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 13.28, σελ. 24-25: «καλοῦσι δὲ καὶ τὰς μισθαρνοῦσας ἑτάϊρας καὶ τὸ ἐπὶ συνουσίαις μισθαρνεῖν ἑταιρεῖν».

76. Davidson, 1998, σελ. 92.

77. Θεόπομπος, *απόσπ.* 22.1-2· Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν* 9.59, 7-8. Βλ. και Loomis, 1998, σελ. 168, 6.

78. Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 50.2, 1-7. Βλ. και Σουίδα, λμ. «Διάγραμμα· τὸ μίσθωμα. διέγραφον γὰρ οἱ ἀγορανόμοι, ὅσον ἔδει λαμβάνειν τὴν ἑταίραν ἐκάστην». Βλ. επίσης, Davidson, 1998, σελ. 82 και Loomis, 1998, σελ. 173, 20· σελ. 93-94, 16.

79. Hamel, 2003, σελ. 10-12. Φαίνεται ωστόσο ότι τον 4ο αιώνα η αυλητρίδες είναι συνώνυμες με τις φτηνές πόρνες. Βλ. Davidson, 1998, σελ. 82 και σημ. 27. Για τις εκτός μουσικής δραστηριότητες των αυλητριών, βλ. Starr C.G., «An evening with the flute-girls», *PP* 183, 1978, σελ. 408-410.

80. Ανδρεάδης Α.Μ., *Ιστορία της Ελληνικής Δημόσιας Οικονομίας, Α' από των Ομηρικών μέχρι των Ελληνομακεδονικών Χρόνων*, Αθήνα, 1992², σελ. 359 και σημ. 2.

81. Κατά τον Φύλαρχο (*απόσπ.* 66, 14-18· Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 12.31, 14-18) ένας νόμος των Κολοφωνίων καθόριζε το εργασιακό ωράριο των εταιρών που ήταν διασκεδάστριες σε συμπόσια. Θα έπαιρναν αμοιβή από το πρωί ως το μεσημέρι, από το μεσημέρι ως το άναμμα των λύχνων, από το ανάμα των λύχνων μέχρι το ξημέρωμα. Βλ. επίσης την Κλεψύδρα, που αναφέρει ο Εύβουλος (*απόσπ.* 2.182: Kock T. (επιμ.), *Comicorum Atticorum Fragmenta*, Teubner, Leipzig, 1880-1888), σύμφωνα με τον Αθήναιο (*Δειπνοσοφισταί* 13.21, 41-46), ένα όνομα που δόθηκε στην εταιρά Μητίχη, επειδή «πρὸς κλεψύδραν συνουσίαζεν ἕως κενωθῆ». Πρβλ. Licht, 1975², σελ. 343.

82. Υπερείδης, *Υπέρ Ευξενίππου* 19, 14-19.

83. Γοργίας, *FGrH* 1· Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 13.70, 14-15. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 174, 24.

84. Επικράτης, *απόσπ.* 2-3, σελ. 14-23· Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 13.26, 17-27. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 168, 7. Για τις δύο Λαίδες, βλ. Geyer F., «Lais», στο: Wissowa G. (επιμ.), *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* 12, Stuttgart, 1925, σελ. 513-516· Licht, 1975², σελ. 347. Για το πρόβλημα που δημιουργεί η ηλικία στις πόρνες, βλ. Halperin, 1990, σελ. 90.

85. Αριστοφάνης, *Θεσμοφοριάζουσες*, 1160 κε., ειδικότερα σελ. 1193-1199. Η πληρωμή αφορούσε μια χορεύτρια που συνόδευε ο Ευριπίδης μεταμφιεσμένος σε γριά προξενήτρα, και όχι τον ίδιο τον Ευριπίδη, όπως σημειώνει ο Loomis (1998, σελ. 167, 3). Ο Σκύθης προκειμένου να συνευρεθεί με τη γυναίκα και καθώς δεν είχε πάνω του το αντίτιμο της 1 δραχμής, άφησε ενέχυρο την φαρέτρα του.

86. Μένανδρος, *Κόλαξ*, 128-130. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 176-177, 27. Η τιμή θεωρείται εξωφρενική από τους Gomme και Sandbach, 1973, σελ. 430-431.

87. Reisberg, 1993, σελ. 166 κε.

88. Ξενοφών, *Απομνημονεύματα Σωκράτους* 3.11.4, 9-5, 1.

89. Για τη συζήτηση του επεισοδίου, βλ. Davidson, 1998, σελ. 120-121.

90. Μένανδρος, *Σαμία*, 392-394. Πρβλ. Hamel, 2003, σελ. 12. Για τον ρόλο των εταίρων στην διασκέδαση των συμποσιαστών, βλ. Pellizer E., «Outlines of a morphology of sympotic entertainment», *Murray*, 1990, σελ. 181.

91. Αισχίνης, *Κατά Τιμάρχου*, 115. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 172, 16.

92. Μάχων, *απόσπ.* 18, 450-455. Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 13.45. 50-55. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 171, 13, σημ. 19. Πριν τον πελοποννησιακό πόλεμο η σχέση χρυσού με άργυρο ήταν 1:14, δηλαδή 28 αργυρές δραχμές στον χρυσό στατήρα (δίδραχμο). Η αξία του χρυσού έπεσε στο 1:10 μετά το 404, με αποτέλεσμα ο χρυσός στατήρας να αντιστοιχεί πλέον με 20 αργυρές δραχμές. Βλ. Figueira, 1998, σελ. 511-513. Για την Φρόνη, βλ. παραπάνω, σημ. 49.

93. A. Gellius, 1.8. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 173, 21.

94. Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων* 4.4, 4-5. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 171-172, 15.

95. Μένανδρος, *Επιτρέποντες*, 136. Πρβλ. Gomme και Sandbach, 1973, σελ. 298.

96. Βλ. παραπάνω, σημ. 92.

97. Βλ. και την περίπτωση της Γναθαίνιον στο πρώτο μισό του 3ου αιώνα (Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 13.44, 17-45. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 182-183, 41. Davidson, 1998, σελ. 126), η οποία αρνιόταν πεισματικά στον εραστή της Ανδρόνικο, αν και ήταν σχεδόν παντρεμένοι, να του προσφέρει την στάση ιππαστί, την οποία ωστόσο πρόσφερε σε έναν όμορφο χαλκουργό, ο οποίος είχε ξοδέψει γι' αυτήν πολύ χρυσάφι.

98. Αισχίνης, *Κατά Τιμάρχου* 158.3-9. Όπως λέει και ο Αριστοφάνης, μαζί με αυτούς που παραβίαζαν το νόμο της φιλοξενίας υπάρχουν και εκείνοι που κλέβουν στην πληρωμή, ενώ περνούν την ώρα τους με αγόρια και κορίτσια. Βλ. και παραπάνω, σημ. 56. Πρβλ. Krenkel, 1978, σελ. 53, ο οποίος θεωρεί, χωρίς ωστόσο ουσιαστικό επιχείρημα, ότι πρόκειται για την σταθερή τιμή των νεαρών αγοριών, καθορισμένη μάλιστα από την πολιτεία.

99. Loomis, 1998, σελ. 172, 17. Davidson, 1998, σελ. 91.

100. Αισχίνης, *Επιστολαί* 7.3, 4-5. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 172, 18. Krenkel, 1978, σελ. 50.

101. Αριστοφάνης, *Πλούτος* 982-985, 1018-1019. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 170, 10.

102. Βλ. παραπάνω, σημ. 50. Η παράδοση έναντι χρημάτων παιδιού από τους συγγενείς του σε άλλο άτομο για σύναψη σεξουαλικών σχέσεων θεωρείται έγκλημα. Σε αυτή την περίπτωση τιμωρείται ο πατέρας, ο θεός, ο αδελφός ή ο δάσκαλος του παιδα που τον εκδίδει, καθώς και ο πελάτης, ενώ το παιδί, όταν ενηλικιωθεί δεν έχει καμιά υποχρέωση να περιθάψει τον πατέρα που το εκπόρνευσε. Βλ. Αισχίνης, *Κατά Τιμάρχου*, 13. Πρβλ. Flacelière, 1995, σελ. 87-89· Cantarella, 1992, σελ. 50.

103. Λεντάκης, 1992, σελ. 289.

104. Αριστοφάνης, *απόσπ.* 902· Στράβων, *Γεωγραφικά* 8.6.20, 35.

105. Δίων Χρυσόστομος, *Λόγοι* 37.34, 3.

106. Βλ. παραπάνω, σημ. 46. Για την πιθανή χρήση του «πλοῦ» με την έννοια της σεξουαλικής επαφής, βλ. Henderson, 1991, σελ. 175.

107. Αισχίνης, *Κατά Τιμάρχου* 165.2. Πρβλ. Cohen, 2000, σελ. 128 κε· Pateman C., *The Sexual Contract*, Cambridge, 1998· Λεντάκης, 1998, σελ. 275-320· Vanoyeke, 1996, σελ. 15· Licht, 1975², σελ. 438.

108. Για την ορθότητα των λεγομένων, βλ. Dover, 1978, σελ. 33.

109. Λυσίας, *Κατά Σίμωνα* 22, 1-3. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 169, 8· Davidson, 1998, σελ. 96-97· Dover, 1988, σελ. 35-36.

110. Loomis, 1998, σελ. 178, σημ. 43. Οι αναφορές ωστόσο για τα οικονομικά της πορνείας στο έργο του Plautus, του Sextus Turpilius και του Λουκιανού, που καταγράφει ο Loomis (1998, σελ. 178-182), δεν θα ληφθούν υπόψη περαιτέρω καθώς, κατ' αρχάς, αφορούν μάλλον στους Ελληνιστικούς χρόνους παρά τους κλασικούς και, δεύτερον, είναι υπερβολικές χάριν της κωμωδίας την οποία υπηρετούν. Πρβλ. Cohen, 2000, σελ. 129-130.

111. Plautus, *Asinaria*, 229-231, 633-636, 751-754, 915-916. Πρβλ. και Loomis, 1998, σελ. 178, 29· Davidson, 1998, σελ. 7.

112. Davidson, 1998, σελ. 198.

113. Plautus, *Βακχίδες*, 1096-1098. Για την ιταλική νομισματική μονάδα νούμμους, βλ. Αριστοτέλης, *απόσπ.* 589· Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν* 9.87, 1-4.

114. Πλάτων κωμικός, *απόσπ.* 174, 17-19· Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 10.58, 19-21. Πρβλ. Davidson, 1998, σελ. 118· Loomis, 1998, σελ. 167-168, 5.

115. Davidson, 1998, σελ. 170, 196. Για τον όρο, βλ. Henderson, 1991, σελ. 167-170.

116. Για τον όρο, βλ. Henderson, 1991, σελ. 178-181.

117. Davidson, 1998, σελ. 196-197. Για τον όρο, βλ. Henderson, 1991, σελ. 164-166.

118. Βλ. ακόμα και το ανέκδοτο του Μάχωνα (*απόσπ.* 16, 300-308), στο α' μισό του 3ου αιώνα, για την Γνάθαινα, η οποία βλέποντας έναν νέο και όμορφο κρεοπώλη να ζυγίζει κρέας στην αγορά τον ρώτησε πόσο κάνει και εκείνος χαμογελώντας απάντησε: «Κύβδα τριωβόλου». Πρβλ. Davidson,

1998, σελ. 118· Loomis, 1998, σελ. 183-184, 42. Κατά τον Gow A.S.F. (*The fragments/Machon*, Cambridge, 1965, σελ. 114), η αναφορά γίνεται στην στάση της Γνάθαινας, την οποία όμως για να ικανοποιήσει ο νέος, λόγω της προχωρημένης ηλικίας της, απαιτεί εκείνος να πληρωθεί 3 οβολούς. Ο Loomis (1998, σελ. 184) θεωρεί επίσης πιθανή την περίπτωση η Γνάθαινα να ρωτά τον όμορφο νέο αντί πόσου εκπορνεύεται εκείνος. Ωστόσο είναι πιο πιθανόν ότι ο νέος προτίθεται να χαρίσει στην Γνάθαινα το αξίας 3 οβολών κρέας που ζυγίζει, αν εκείνη του δοθεί στην φτηνότερη στάση της κύβδας. Άλλωστε το ίδιο κόστος θα είχε για εκείνον μια επίσκεψη στα δημόσια πορνεία.

119. Παλαιοθόδωρος, 2005, σελ. 152· Kurke, 1999, σελ. 199-200· Reinsberg, 1993, σελ. 147-154· Shapiro, 1981, σελ. 134-135. Η πρωιμότερη παράσταση με ερωτικό «πείραγμα» χρονολογείται στον 7ο αιώνα (Ηράκλειο, από Αρκάδες. Πρβλ. Richter G.M.A. και Hall L.F., *Red-figured Athenian Vases in the Metropolitan Museum of Art*, New Haven, 1936, πίνακας VIIIb· Schefold K., *Myth and Legend in Early Greek Art*, London, 1966, πίνακας 27b· Dover, 1988, σελ. 85, 103, εικ. KA33), οι πρωιμότερες παραστάσεις εταίρων χρονολογούνται στο α' τέταρτο του 6ου αιώνα (βλ., π.χ., Fehr B., *Orientalische und griechische Gelage*, Bonn, 1971, σελ. 31, 42, αρ. 18), ενώ οι ερωτοτροπία εμφανίζεται γύρω στο 560 (βλ., π.χ., Boardman J., *Athenian Black Figure Vases*, London, 1978, σελ. 61, 37, αμφορέας ομάδας Guglielmi από το Vulci της Ιταλίας, Μόναχο, 1432). Για την εξασθένηση της συμποτικής εικονογραφίας χάριν της απεικόνισης «αξιπρεπών» πολιτῶν στην αττική αγγειογραφία, βλ. Παλαιοθόδωρος, 2005, σελ. 154.

120. Για την στοιχειοθέτηση της εικονογραφικής κατηγορίας της πόρνης, βλ. Παλαιοθόδωρος, 2005, σελ. 152-153.

121. Για την παιδεραστία στην αγγειογραφία, βλ. Bremmer, 1990, σελ. 142-145· Meyer, 1988, σελ. 120-121· Keuls, 1985, σελ. 274-291.

122. Meyer, 1988, σελ. 118, 123. Βλ., π.χ., το αλάβαστρο του ζωγράφου του Διόσφου, γύρω στο 500 (Fogg Art Museum 1925.3050· *CVA, Cambridge* (1) *Hoppin Collection*, πίνακας 19.2· Meyer, 1988, σελ. 117, εικ. 32a-b). Ειδικότερα για το θέμα των ανδρών που προσεγγίζουν γυναίκες κρατώντας πουγκιά, βλ. Meyer, 1988. Γενικότερα, πολυπρόσωπες σκηνές όπου δύο ή περισσότεροι άνδρες προσφέρουν πουγκιά σε δύο ή περισσότερες γυναίκες θεωρείται ότι απεικονίζουν χώρους πορνείων. Για όλη την προβληματική γύρω από το θέμα και τη νεώτερη βιβλιογραφία, βλ. Παλαιοθόδωρος, 2005, σελ. 153-155, βλ. και παραπάνω σημ. 70.

123. Toledo, Ohio 72.55· *CVA Toledo/USA* (1), εικ. 53.54. Πρβλ. Kunisch, 1997, 179.179· Keuls, 1985, σελ. 167, εικ. 141· Meyer, 1988, σελ. 89, σημ. 13.

124. Νέα Υόρκη 52.11.4· *ARV*² 437,114. Πρβλ. Buitron-Oliver D., *Douris, Kerameus* 9, Main am Rhein, 82.152, 1995, πίνακας, 88· Keuls, 1985, σελ. 293-294, εικ. 266· Keuls, 1983, σελ. 226, εικ. 14.35.

125. Reinsberg, 1993, σελ. 167-171· Meyer, 1988, σελ. 105. Βλ. και Keuls, 1985, σελ. 179-180, 224, 264, όπου το χρήμα στις εν λόγω σκηνές λει-

τουργεί ως «οικονομικός φαλλός» εκφράζοντας το «πάνω χέρι» που έχει ο άνδρας σε μια σχέση. Επίσης, Keuls, 1983, σελ. 229.

126. Lewis, 2002, σελ. 98 κε.

127. Βλ. Davidson, 1998, σελ. 95· Keuls, 1985, σελ. 164.

128. Lewis, 2002, σελ. 110-111, 115-116, 194-196. Η ίδια επιφυλακτικότητα εκφράζεται αντίστοιχα και για τις γυναίκες που φαίνεται να λαμβάνουν δώρα (Lewis, 2002, σελ. 186-194). «αλλά το να ορίσει κανείς μερικές σκηνές ως “επίσημη και ευπρεπή ερωτοτροπία”, ενώ στις υπόλοιπες αναγνωρίζει αποπλάνηση, είναι αβάσιμο, όταν στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν άλλες ενδείξεις κοινωνικής θέσης ή σχέσης πέρα από την καθεαυτή πράξη της ανταλλαγής δώρων» (σελ. 193).

129. Βλ. Meyer, 1988, σελ. 123, για την ιδιότητα που αποκτά το χρήμα, ως ποιοτικό δώρο στα τέλη του 6ου και τις αρχές του 5ου αιώνα. Για την πειθώ κατά την ερωτοτροπία, με αφορμή τις *Δαναίδες* του Αισχύλου, βλ. Zeitlin F.I., «The politics of Eros in the Danaid trilogy of Aeschylus», στο: Hexter R. και Selden D. (επιμ.), *Innovations of Antiquity*, New York, London 1992, σελ. 213 κε. Για ερμηνείες ανάλογων παραστάσεων ως σκηνών καθημερινής, οικιακής ζωής, βλ. Meyer, 1988, σελ. 87-103· Keuls, 1985, σελ. 224· Keuls, 1983, σελ. 229.

130. Lewis, 2002, σελ. 196-197. Θεωρητικά ωστόσο, εκτός της εταιρίας, μπορεί να πρόκειται και για παντρεμένη γυναίκα, την οποία πλησιάζει κάποιος άνδρας με σκοπό την παράνομη σχέση. Για την μοιχεία ως μεγαλύτερο αδίκημα και από τον βιασμό, αφού ο μοιχός θεωρείται αποπλανητής, καθώς διέφθειρε και το σώμα και την ψυχή της γυναίκας, ενώ αντίθετα το θύμα του δεν έπαυε να είναι πιστή στο σύζυγο, βλ. Λυσίας 1.33. Για την μοιχεία γενικότερα, βλ. Sealey, 1990, σελ. 28-29, 69-73· MacDowell D., *The Law in Classical Athens*, London, 1978, σελ. 192-193. Για την απουσία του χρήματος γενικότερα από τον κόσμο των γυναικών, βλ. Meyer, 1988, σελ. 118.

131. Ρώμη, Villa Giulia 1054. *ARV*² 275.50. Πρβλ. Lewis, 2002, σελ. 196 και 198 εικ. 5.18· Meyer, 1988, σελ. 109, εικ. 22.

132. Bochum, S 507. *ARV*² 206bis· Kunisch, 1997, σελ. 184, αρ. 227, πίνακας 76· Kunisch, 1972, σελ. 100.

133. Μόναχο, ιδιωτική συλλογή. Zanker: *Münzen und Medaillen AG* (Basel) 51, 148. Πρβλ. Williams, 1983, σελ. 96-97· Kurke, 1999, σελ. 198 και σημ. 57, με τη σχετική βιβλιογραφία. Για τα ονόματα των πορνών και εταίρων μέσα από τις πηγές, βλ. Λεντάκης, 1998, σελ. 24-26· Schneider K., «Hetairai», στο: Wissowa G. (επιμ.), *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* 8.2, Stuttgart, 1913, σελ. 1331-1372. Για την δυσκολία του να χαρακτηριστούν ως πόρνες όλες οι επώνυμες γυναίκες της αγγειογραφίας, βλ. Lewis, 2002, σελ. 109-110.

134. Λούβρο G143 (από το Vulci). *ARV*² 469.148. Πρβλ. Kunisch, 1997, 202.381, πίνακας 131· Hoppin J.C., *A Handbook of Attic Red-Figured Vases II*, London, 1919, σελ. 74-75· Meyer, 1988, σελ. 104, εικ. 7, 105. Για λεπτομερή περιγραφή, βλ. Von Bothmer, 1982, σελ. 42· Loomis, 1998, σελ. 166, 1.

135. Λούβρο C11299. *ARV*² 472.206. Πρβλ. Kunisch, 1997, σελ. 402, πίνακας 139.
136. Δεν μπορεί να αποκλειστεί και η περίπτωση εμπορίου, καθώς είναι πιθανόν ότι οι γυναίκες ασχολούνταν με το εμπόριο στεφανιών. Βλ. Lewis, 2002, σελ. 94.
137. Bochum, S 507. *ARV*² 206bis· Kunisch, 1997, σελ. 121, 184, αρ. 227, πίνακας 76· Von Bothmer, 1982, σελ. 42· Kunisch, 1972, σελ. 100-102.
138. Βλ. παραπάνω, σημ. 77.
139. Αθήνα 12778 (από την Ερέτρια). *ARV*² 663, 2. Πρβλ. Meyer, 1988, σελ. 108· Richter G.M.A., *Perspicitve in Greek and Roman Art*, London, New York, 1974, εικ. 113.
140. Αγ. Πετρούπολη, Ερμιτάζ 4224. *ARV*² 889.166. Πρβλ. Lewis, 2002, σελ. 110, εικ. 3.15· Meyer, 1988, σελ. 108· Peredolski, 1928, σελ. 11-20, πίνακας 1.
141. *ARV*² 449, 4. Πρβλ. Neumann, 1965, σελ. 12, εικ. 3.
142. Για την χειρονομία, βλ. ειδικότερα Neumann, 1965, σελ. 13.
143. Ermitage B 1555. Πρβλ. Meyer, 1988, σελ. 108-109, εικ. 21.
144. Λονδίνο E260 (από Κάμιρο). *ARV*² 565, 34.
145. Meyer, 1988, σελ. 108-109.
146. Βοστώνη, Museum of Fine Arts 89.272. *ARV*² 472.200. Πρβλ. Kunisch, 1997, 209.461· Meyer, 1988, σελ. 112, εικ. 25.
147. Μόναχο, ιδιωτική συλλογή. *ARV*² 923.29. Πρβλ. Keuls, 1985, σελ. 180-181.
148. Le Rider, 2002, σελ. 66-67, με όλη τη σχετική συζήτηση γύρω από το θέμα. Για την έναρξη της νομισματικής οικονομίας γενικότερα, βλ. επίσης Kurke, 1999, σελ. 7, σημ. 10, με όλη την νεότερη βιβλιογραφία και von Reden, 1997, σελ. 156 κε.
149. Η Αίγινα ήταν η πρώτη πόλη της Ελλάδας που έκοψε νόμισμα, γύρω στο 580-550 (Figueira, 1981, σελ. 65-80) ή γύρω στο 570 (Kroll and Waggoner, 1987, σελ. 339). Η Αθήνα και η Κόρινθος ακολούθησαν πολύ σύντομα, γύρω στα μέσα του 6ου αιώνα ή αμέσως μετά και μέσα στο γ' τέταρτο του 6ου αιώνα, αντίστοιχα (Kroll and Waggoner, 1987, σελ. 332, 335).
150. Kim H.S., «Archaic coinage as evidence for the use of money», στο: Meadows A. και Shipton K. (επιμ.), *Money and its Uses in the Ancient Greek World*, Oxford, 2001, σελ. 12-13. Για το θέμα, βλ. επίσης Kurke, 1999, σελ. 8· Howgego, 1995, σελ. 7· Bèrend O., «Reflexions sur les fractions grecques», στο: Houghton A. et. al. (επιμ.), *Festschrift für Leo Mildenberg*, Wetteren, σελ. 1984, 7-30. Νωρίτερα, ο Kraay C.M. («Hoards, small change and the origin of coinage», *JHS* 84, 1964, σελ. 85-89), είχε προτείνει ότι οι μικρές υποδιαρέσεις δεν εμφανίστηκαν πριν από το τέλος του 5ου αιώνα, αλλά ακόμη και τότε, πολύ λίγες ελληνικές πόλεις παρήγαγαν υποδιαρέσεις κατάλληλες για λιανικό εμπόριο. Στο ίδιο συμπέρασμα είχε καταλήξει και ο Καλτσάς N.E. (*Άκανθος Ι. Η ανασκαφή στο νεκροταφείο κατά το 1979*, Αθήνα, 1998, σελ. 303), κρίνοντας όμως μόνο από την

πρώτη εμφάνιση νεκρικών νομισμάτων στις ταφές των αρχών του 4ου αιώνα στην Άκανθο.

151. Figueira, 1998, σελ. 497 και σημ. 1 με σχετική βιβλιογραφία. Επίσης, βλ. Kurke, 1999, σελ. 305 και σημ. 15· Kraay, 1976, σελ. 187, 230, 253· Price M.J., *The introduction of bronze coinage and its particular development at Corinth* (diss.), Cambridge, 1964. Για την ευρεία χρήση χάλκινου νομίσματος στην Αθήνα γύρω στο 350, βλ. Kroll J.H., «A chronology of early Athenian bronze coinage, ca 350-250 BC», στο: Mørkholm O. και Waggoner N. (επιμ.), *Greek Numismatics and Archaeology: Essays in Honour of Margaret Thompson*, Wetteren, 1979, σελ. 139-154.

152. Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία* 1.4: «Πολλάκις τὰ κατ' ὄβολον μετὰ πολλῶν πόνων συναχθέντα χρήματα κατὰ τὸν Ἀρχίλοχον εἰς πόρνης γυναικὸς ἔντερον καταρρέει».

153. Reinsberg, 1993, σελ. 147. Βλ. και παραπάνω, σημ. 26. Σοβαρός λόγος πίσω από αυτή την καινοτομία του Σόλωνα θεωρείται η ανάγκη να προφυλάξει τα κορίτσια της αριστοκρατίας ώστε να μη διαφθαρούν από τους νέους. Αν και ο λόγος μπορεί να φαίνεται ηθικο-κοινωνικός, είναι κατά βάθος οικονομικός, καθώς ένα αγόρι δεν μπορούσε να κληρονομήσει οικογενειακή περιουσία αν ήταν νόθο. Η μητέρα του έπρεπε να ήταν αμέμφου ηθικής ώστε να αποφευχθεί η παραμικρή υπόνοια για την πατρότητα. Για το θέμα, βλ. Syropoulos S., *Gender and the social function of Athenian tragedy*, Oxford, 2003, σελ. 78-79. Για τη σημασία της κληρονομιάς από γνήσιους και όχι νόθους απογόνους, βλ. επίσης Syropoulos, «Infant exposure in myth and in the life of classical Athens», *Mésogeios* (forthcoming).

154. Για την ερμηνεία των «τιμών» του Σόλωνα, βλ. Schaps, 2004, σελ. 236-239.

155. Βλ. παραπάνω, σημ. 149.

156. Loomis, 1998, σελ. 174-175, 25. Για την αρκετά σημαντική αξία του ενός οβολου στα πρώτα χρόνια της κυκλοφορίας του νομίσματος ώστε να χρησιμοποιηθεί για το λιανικό εμπόριο, βλ. Kraay, 1976, σελ. 318. Για την συζήτηση γύρω από την εγκυρότητα της πληροφορίας και την ιστορική αλήθεια για τα πορνεία του Σόλωνα, βλ. Halperin, 1990, σελ. 100-101.

157. Βλ. παραπάνω, σημ. 58.

158. Βλ. Schaps, 2004, σελ. 97· Le Rider, 2002, σελ. 59-67· Karweise S., «The Artemisia coin hoard and the first coins of Ephesus», *RBN* 137, 1991, σελ. 1-28· Kraay, 1976, σελ. 21-27.

159. Για την ιστορία της Ροδόπιδος, βλ. Ηρόδοτος, *Ιστορία* 2.134-135. Πρβλ. Kurke, 1999, σελ. 220-227. Για το ανάθημα της Ροδόπιδος στους Δελφούς, βλ. Kurke, 1999, σελ. 223-224 και σημ. 4· Mastrokostas N., «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1953: Phocide», *BCH* 78, 133, 1954, σελ. 444. Για την πρακτική της αφιέρωσης οβολών, ως προ- ή πρωτο-νομισματικών μονάδων, σε ιερά, βλ. Jeffery L.H., *The local scripts of Archaic Greece*, Rev. ed. Oxford, 1990, σελ. 122-124· Strøm I., «Obeloi of pre-or proto-monetary value in the Greek sanctuaries»,

στο: Linders T. και Alroth B. (επιμ.), *Economics of Cult in the Ancient Greek World*, Uppsala, 1992, σελ. 41-51· von Reden, 1997, σελ. 159-160, 173-174. Linders T., «God, gifts, society», στο: Linders T. and Nordquist (επιμ.), *Gifts of the Gods. Proceedings of the Uppsala Symposium 1985*, Uppsala, 1987, σελ. 115-116· Linders T., «The melting down of discarded metal offerings in Greek sanctuaries», στο: Bartoloni et al. (επιμ.), *Anathema. Atti del Convegno Internazionale, Roma 15-18 Giugno 1989. Scienze dell'Anticita'. Storia Archeologia Anthropologia* 3-4, 1989-1990, σελ. 282-284.

160. Βλ. Bullough, 1987, σελ. 1-14 με όλη τη συζήτηση του προβλήματος. Επίσης, Λεντάκης, 1998, σελ. 11-15.

161. Chantraine, 1968, λμ. *πέρνημι*. LSJ I1, λμ. *πέρνημι*.

162. Βλ. παραπάνω, σημ. 147. Η άποψη που εκφράστηκε από τον Λεντάκη (1998, σελ. 15, 19) για την έναρξη της πορνείας με την επινόηση του νομίσματος δεν πρέπει πλέον να θεωρείται σωστή μετά από όσα παρατέθηκαν παραπάνω.

163. Meyer, 1988, σελ. 113· Sutton R.F., *The Interaction between Men and Women Portrayed on Attic Redfigure Pottery*, Diss., Chapel Hill, 1981, σελ. 292, G45, G126, G78, 432, και σημ. 23.

164. Για την υποθετική προέλευση της πορνείας από την ανατολή, βλ. Λεντάκης, 1998, σελ. 15. Για την πορνεία στην εγγύς ανατολή, βλ. γενικότερα Bullough, 1993, σελ. 15-34.

165. Στην Λυδία άλλωστε φαίνεται ότι η καπηλεία δεν ήταν μόνο πρακτική της οικονομίας αλλά αποτελούσε μέρος και των κοινωνικών σχέσεων. Οι κόρες των Λυδών εκπορνεύονταν για την προίκα τους αλλά εκπορνεύονταν επίσης για να συγκεντρώσουν χρήματα για την ανέγερση ενός δημόσιου μνημείου. Βλ. Von Reden, 1997, σελ. 170, 172. Αυτή η έλλειψη σαφούς διαχωρισμού μεταξύ των σφαιρών ανταλλαγής έκανε την κοινωνία των Λυδών να φαντάζει διεφθαρμένη στα μάτια των Ελλήνων.

166. Shapiro, 1981, σελ. 136· Dover, 1973, σελ. 66.

167. Τον παραπάνω συλλογισμό συνόψισε ο Simmel G. (*The philosophy of Money*, London, 1978, σελ. 376-377), στην πραγματεύμενος το φαινόμενο του καπιταλισμού στα τέλη του 20ού αιώνα: «... βιώνουμε στην φύση του ίδιου του νομίσματος κάτι από το άρωμα της πορνείας. Η αδιαφορία προς την χρήση του, η έλλειψη προσκόλλησης σε οποιονδήποτε άνθρωπο, καθώς δεν σχετίζεται με κανέναν, η αντικειμενικότητα που ενυπάρχει στο χρήμα, ως ένα απλό μέσον που αποκλείει οποιαδήποτε συναισθηματική σχέση – όλα αυτά δημιουργούν μια δυσοίωνα αναλογία μεταξύ χρήματος και πορνείας».

168. Βλ. Krenkel W.A., «Prostitution», στο: Grant M. και Kitzinger R., (επιμ.), *Civilization of the Ancient Mediterranean: Greece and Rome*, New York, 1988, σελ. 1294, 1296· Cantarella E., *Pandora's Daughters: The Role and Status of Women in Greek and Roman Antiquity*, Baltimore, 1987, σελ. 50, 198. Αφορμή αποτέλεσαν τα παραδείγματα της προσφυγής του Διόφαντου για 4 δραχμές (Αισχίνης, *Κατά Τιμάρχου* 158.3-9) και των 2 δραχμών που οι αστυνόμοι φρόντιζαν να αμείβονται οι αυλητρίδες (Αριστοτέλης, Α-

- θηναίων Πολιτεία 52.2, 1-7). Για την καταδίκη προαγωγών που χρέωναν περισσότερο από το προβλεπόμενο όριο, βλ. Υπερείδης, *Υπέρ Ευξενίππου* 19, 14-19. Για το όριο των τιμών και για τον πορνικό φόρο, βλ. Αισχίνης, *Κατά Τιμάρχου*, 110 κε. και παραπάνω σημ. 25.
169. Cohen, 2000, σελ. 126. Βλ. επίσης, Sealey, 1990, σελ. 167-168, όπου ο καθορισμός τιμών θεωρείται ότι αφορά μόνον την ενοικίαση μουσικών και όχι γενικότερα πορνών.
170. Βλ. σχετικά, Loomis, 1998· Λεντάκης, 1998, σελ. 121-124· Reisenberg, 1993, σελ. 198-200.
171. Loomis, 1998, σελ. 9-10, 15-16.
172. Loomis, 1998, σελ. 20.
173. Loomis, 1998, σελ. 26, 28-29.
174. Loomis, 1998, σελ. 44-45.
175. Loomis, 1998, σελ. 54.
176. Loomis, 1998, σελ. 105-108, 117-119.
177. Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία* 62.2, 10-13. Πρβλ. Loomis, 1998, σελ. 27.
178. Μένανδρος, *Επιτρέποντες*, 139-140.
179. Loomis, 1998, σελ. 62-71.
180. Loomis, 1998, σελ. 88-96.
181. Βλ. γενικότερα και Halperin, 1990, σελ. 109-112.
182. Γενικότερα ο αγοραίος έρωτας στην Αθήνα θεωρούνταν πολύ φθηνός. Βλ. Εύβουλος, *αποσπ.* 67.7, 84.6-7· Ξέναρχος, *απόσπ.* 4.16· Θεόπομπος ο Χίος, *FGrHist* 115, *απόσπ.* 253.
183. Βλ. Davidson, 1998, σελ. 201-205.
184. Davidson, 1998, σελ. 201.
185. Ευριπίδης, *απόσπ.* (Σκίρων) 675.
186. Βλ. για παράδειγμα *Coin Hoards* I-IX, London, 1975-2002. Επίσης, Thompson M., Mörkholm O. και Kraay C.M. (επιμ.), *Inventory of Greek Coin Hoards*, New York, 1973.
187. Loomis, 1998, σελ. 240-250.
188. Schaps, 2004, σελ. 160-161. Για την ιστορία της Νεαίρας, βλ. Hamel, 2003, σελ. 24 κε· Kapparis K., *Apollodoros «Against Neaira»* (D. 59), Berlin, 1999· Reinsberg, 1993, σελ. 200-203· Keuls, 1985, σελ. 156-158.
189. Kurke, 1999, σελ. 181. Για την «γλώσσα των μετάλλων» ειδικότερα, βλ. Kurke, 1999, σελ. 41-64· Kurke L., «Herodotus and the language of metals», *Helios* 22, 1995, σελ. 36-64.
190. Βλ. von Reden, 1997, σελ. 154-155· Kurke, 1995, σελ. 42· Seaford, 1994, σελ. 199.
191. Βλ. Cohen, 2000, σελ. 134-136.
192. Kurke, 1999, σελ. 181 κε. Για τον διαχωρισμό των ζευγών εταιράς-συμποσίου και πόρνης-οίκου ανοχής, βλ. Lewis, 2002, σελ. 112-116. Για το συμπόσιο γενικότερα, βλ. Murray, 1990· Keuls, 1985, σελ. 162-165.
193. Kurke, 1999, σελ. 185-186.
194. Βλ. παραπάνω, σημ. 13.

195. Kurke, 1999, σελ. 119, 181-182. Στον αντίποδα αυτής της θεωρίας ο Cohen υποστηρίζει ότι η αγοραπωλησία του έρωτα στην Αθήνα αφορούσε οικονομικές και σεξουαλικές παραμέτρους και δεν σχετιζόταν με ιεραρχικούς παράγοντες ή κοινωνικές θέσεις. Χρησιμοποιώντας την μαρτυρία των συμβολαίων αντιπαραβάλλει την αρχαία, Αθηναϊκή με την σύγχρονη θεώρηση της πορνείας: «Η σύγχρονη δυτική σκέψη και η κυβερνητικές ρυθμίσεις συνεχίζουν σε μεγάλο βαθμό να απαξιώνουν την πορνεία ως ηθικά εκφυλισμένη και ανθρώπινα εκμεταλλεύσιμη, ένα ξεπούλημα του εαυτού μάλλον παρά ως αποδέσμευση από μια συγκεκριμένη εργασία για ορισμένο χρόνο σε αντάλλαγμα για χρήματα και/ή άλλη αμοιβή». Cohen, 2000, σελ. 115, 130-131. Για την «μισθοφορική» αυτή σχέση, βλ. επίσης Just, 1989, σελ. 147· Pomeroy, 1975, σελ. 91· Dover K.J., *Greek Popular Morality in the Time of Plato and Aristotle*, Oxford, 1973, σελ. 210.

196. Βλ. παραπάνω, σημ. 133.

197. Δημοσιεύσεις που χρησιμοποιήθηκαν μία μόνο φορά βρίσκονται πλήρως αναπτυγμένες στις υποσημειώσεις του κειμένου.

Συνομογραφίες - Γενική βιβλιογραφία¹⁹⁷

- ARV²: Beazley J.D., *Attic Red-figure Vase Painters*², Oxford, 1963.
 Barry K., *The Prostitution of Sexuality*, New York, 1995.
 Baudrillard J., *Seduction*, London, 1990.
 Block J. και Mason P. (επιμ.), *Sexual Assymetry*, Amsterdam, 1987.
 Bremmer J., *Adolescents, Symposion and Pederasty*, Murray, 1990, σελ. 135-148.
 Bullough V. and B., *Women and Prostitution, a Social History*, New York, 1987.
 Calame C., «Ο έρωτας στην αρχαία Ελλάδα. Κοινωνικά σχήματα», *Αρχαιολογία* 10, 1984, σελ. 10-15.
 Cantarella E., *Bisexuality in the Ancient World*, New Haven, London, 1992.
 Carey C. (επιμ.), *Apollodoros Against Neaira [Demosthenes] 59*, Warminster, 1992.
 Chantraine P., *Dictionnaire etymologique de la langue greque: histoire des mots*, Paris.
 Cohen E.E., «“Whorin under contract”: The legal context of prostitution in fourth-century Athens», στο: Hunter V. και Edmondson J. (επιμ.), *Law and Social Status in Classical Athens*, Oxford, 2000, σελ. 113-147.
 Corso A., *The Art of Praxiteles*, *Studia Archeologica* 133, Roma, 2004.
 CVA: *Corpus Vasorum Antiquorum*.
 Davidson N.J., *Courtesans and Fishcakes. The Consuming Passions of Classical Athens*, New York, 1998.

- Dover K.J., «Classical Greek attitudes to sexual behaviour», *Arethusa* 6, 1973, σελ. 59-73.
- Dover K.J., *Η Ομοφυλοφιλία στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Π. Χιωτέλη, Αθήνα, 1998.
- FGrHist*: Jacoby F., *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Leiden, 1954-1957.
- Figueira T.J., *The Power of Money. Coinage and Politics in the Athenian Empire*, Philadelphia, 1998.
- Flacelière R., *Ο Έρωτας στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Α. Καραντώνης, Αθήνα, 1995.
- Gomme A.W. and Sandbach F.H., *Menander. A Commentary*, Oxford, 1973.
- Halperin D.M., *One Hundred Years of Homosexuality and Other Essays on Greek Love*, New York, London, 1990.
- Halperin D.M., Winkler J.J. και Zeittin F.I. (επιμ.), *Before Sexuality. The Construction of Erotic Experience in the Ancient Greek World*, Princeton, 1990.
- Hamel D., *Trying Neaira: the true story of a courtesan's scandalous life in ancient Greece*, New Haven, 2003.
- Henderson J., *The Maculate Muse. Obscene Language in Attic Comedy*, New York, Oxford, 1991.
- Just R., *Women in Athenian Law and Life*, London, 1989.
- Keuls E., *The Reign of the Phallus. Sexual Politics in Ancient Athens*, New York, 1985.
- Keuls E., «Attic vase-painting and the home textile industry», στο: Moon W.G. (επιμ.), *Ancient Greek Art and Iconography*, Wisconsin, 1983.
- Kilmer M.F., *Greek Erotica on Attic Red-Figure Vases*, London, 1993.
- Howgego C.J., *Ancient History from Coins*, London, 1995.
- Kraay C.M., *Archaic and Classical Greek Coins*, London, 1976.
- Krenkel W.A., «Männliche prostitution in der Antike», *Das Altertum* 24, 1978, σελ. 49-55.
- Kroll J. and Waggoner N., «Dating the earlier coins of Athens, Corinth and Aegina», *AJA* 88, 1987, σελ. 325-340.
- Kurke L., «Pindar and the prostitutes, or reading ancient «pornography», *Arion* (3d series), 4.2, 1996, σελ. 49-75.
- Kurke L., «Inventing the hetaira: sex, politics and discursive conflict in archaic Greece», *CA* 16, 1997, σελ. 106-150.
- Kurke L., *Coins, Bodies, Games and Gold. The Politics of Meaning in Archaic Greece*, Princeton, 1999.
- Kunisch N., *Makron*, *Kerameus* 10, Mainz am Rhein, 1997.
- Kunisch N., *Antiken der Sammlung Julius C. und Margot Funcke*, Ruhr-Universität, Bochum, 1972.
- Le Rider G., *La Naissance de la Monnaie*, Paris, 2002.
- Licht H., *Sexual Life in Ancient Greece*, Westport, 1975².

- Loomis W.T., *Wages, Welfare Costs and Inflation in Classical Athens*, Ann Arbor, 1998.
- LSJ: Liddell H.G., Scott R. et al., *A Greek-English Lexicon*, Oxford, New York, 1996⁹.
- Malinowski B., *Sex, Culture and Myth*, London, 1963.
- Meyer M., «Menner mit geld: zu einer rotfigurigen Vase mit "Alltagsszene"», *JDAI*, 1988, σελ. 87-125.
- Mosse Cl., *Η Γυναίκα στην Αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα, 1991.
- Murray O. (επιμ.), *SYMPOTICA, A Symposium on the Symposion*, Oxford, 1990.
- Neils J., «Others within the Other: An Intimate Look at Hetaerae and Maenads», στο: Cohen B. (επιμ.), *Not the Classical Ideal. Athens and the Construction of the Other in Greek Art*, Leiden, 2000, σελ. 203-226.
- Neumann G., *Gesten und Gebärden in der griechischer Kunst*, Berlin, 1965.
- Peredolski A., «Red-figured vases recently acquired by the Hermitage Museum», *JHS* 48, 1928, σελ. 11-20.
- Peschel I., *Die Hetäre bei Symposion und Komos in der attisch-rotfigurigen Vasenmalerei des 6.-4. Jahrhunderts v. Chr.*, Frankfurt, Bern, New York, Paris, 1987.
- Pomeroy S., *Goddesses, Whores, Wives and Slaves: Women in Classical Antiquity*, New York, 1975.
- Price M.J., «Early Greek bronze coinage», στο: Kraay C.M. και Jenkins G.K. (επιμ.), *Essays in Greek coinage presented to Stanley Robinson*, Oxford, 1968, σελ. 90-104.
- Reinsberg C., *Γάμος, Εταίρες και Παιδευραστία στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Δ.Γ. Γεωργοβασίλης και Μ. Pfreimter, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα, 1993.
- Richter D., «The position of women in classical Athens», *Classical Journal* 67, 1971, σελ. 1-8.
- Rossi A., *Done, Prostituzione e Immoralità nel Mondo Greco e Romano*, Roma, 1979.
- Schaps M.D., *The Invention of Coinage and the Monetization of Ancient Greece*, Michigan, 2004.
- Seaford R., *Reciprocity and ritual*, Oxford, 1994.
- Sealey R., *Women and Law in Classical Greece*, Chapel Hill and London, 1990.
- Vanoyeke V., *Η Πορνεία στην Ελλάδα και τη Ρώμη*, μτφρ. Λ. Παλλαντίου, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα, 1996.
- Von Bothmer D., «Notes on Macron», στο: Kurtz D. και Sparkes B. (επιμ.), *The Eye of Greece: Studies in the Art of Athens*, Cambridge, 1982, σελ. 29-52.
- Von Reden S., *Exchange in Ancient Greece*, London, 1995.

- Von Reden S., «Money, law and exchange: coinage in the Greek polis», *JHS*, 1997, σελ. 154-176.
- Williams D., «Women on Athenian Vases: problems of interpretation», στο: Cameron A. και Kuhr A. (επιμ.), *Images of Women in Antiquity*, London, 1983, σελ. 92-106.
- Λαζανάς Β.Ι., *Τα Αρχαία Ελληνικά Ερωτικά Επιγράμματα*, Αθήνα, 1988.
- Λεκατσάς Π., «Ιεροδουλεία», *Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών* 7, Αθήνα, 1958-1960, σελ. 3072-3079.
- Λεντάκης Α., «Η ερωτική ζωή στην αρχαία Ελλάδα», *Αρχαιολογία* 10, 1984, σελ. 31-41.
- Λεντάκης Α., *Ιερά Πορνεία*, Αθήνα, 1992.
- Λεντάκης Α., *Ο Έρωτας στην Αρχαία Ελλάδα*, τόμ. Γ': Πορνεία, Αθήνα, 1998.
- Μερακλής Μ.Γ., *Πλουτάρχου Ερωτικός. Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια*, Αθήνα, 1985.
- Παλαιοθόδωρος Δ., «Γυναικεία Σεξουαλικότητα και Ανδρική Κυριαρχία στην Αθήνα του 5ου αιώνα π.Χ.: Το παράδειγμα της εικονογραφίας», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 2005, σελ. 145-173.

